

212.65.
1

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item, de Amicitia: de
Senectute: Paradoxa:
& de Somnio Sci-
pionis.

*Cum indice in fine libri
adjuncto.*

*Editio longè ceteris correctior
atque emendatior.*

CANTABRIGIÆ
Ex typographia celeberrimæ
Academiæ typographorum.
ANN. DOM. 1630.

171; 02

M. T. C I C E R O N I S D E
O F F I C I I S L I B. I. A D
M A R C U M F I L I U M.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

*Ciceronem filium suo hortatur exemplo, nè simplici chi-
piam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, &
orationis virtutes cum philosophiæ scientia conjun-
gat. Deinde quò cum reddat attentio-rem, banc, quæ
de officiis est, philosophiæ partem, duobus potissimum
nominibus commendat, vel quòd usus ejus ad omnem
vitæ rationem latissimè pateat, vel quòd hæc una sit
philosophis omnibus inter se communis: Postremò, tes-
tatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi,
quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia
referuntur, constituerint: cum Epicurus voluptate
metiens summum bonum, atque Aristò, Pyrrho, &
Herillus, tollentes verum delectum, officii quoque na-
turam subverterint.*

Uanquam te, Marce fili, an-
num jam audientem Cratip-
pum, idque Athenis, abunda-
re oportet præceptis, institu-
isque philosophiæ, propter
summam & doctoris autori-
tatem, & urbis, quorum alter
te scientiâ augere potest, altera exemplis: tamen
ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis

*Triplex argu-
mentum, a na-
turalitate docto-
ris, & nem lo-
ci & temporis
diuturnitate.*

*Dicere orato-
ris: judicium
ferre de rebus
Philosophi.*

Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem discas tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & discas quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio: nihil enim impedio; orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorē. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

*Inter Philo-
sophos Græcor
nemo dicendi
studium secu-
tus est.*

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisset dicere : & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronunciare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisset. Eodémque modo de Aristotele, & Isocrate judico, quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed eum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritari meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest : in eoque colendo, sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur : hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec justiciam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis,

Platoni dicendi exortatio, Demostheni philosophandi desinit.

Commendat officia à personis & suis & filii: deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos mores.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum; quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si iterum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum, quoque modo videbitur hauriemus.

Idem in oratione Lysia notavit Socrates in Phædro Platoni.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, èstque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit: Aliorum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul et stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quaestio. Unum ge- *Divisio of-*
 nus est, quod pertinet ad finem bonorum: alte- *ficii.*
 rum, quod positum est in præceptis, quibus in om-
 nes partes usus vitæ conformari possit. Superioris
 generis huiusmodi exempla sunt: omniāne officia
 perfecta sunt: nunquid officium aliud alio majus
 sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem of-
 ficiorum præcepta traduntur, ea quanquā pertine-
 ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia
 magis ad institutionem vitæ communis spectare vi-
 dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
 Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
 quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
 autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod
 Græci καλὸς θάνατος: hoc autem commune, quod ἡ
 κατὰ φύσιν vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
 quod sit, id perfectum officium esse definiant: me-
 dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
 sit, ratio probabilis reddi possit.

Que in deligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
 capiendi deliberatio. Nam honestūne factū
 sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem
 cadit: in quo considerando sæpe animi in contra-
 rias sententias distrahuntur. Tum autem aut inqui-
 runt, aut consultant ad vitæ commoditatem, jaciun-
 ditatēq; ad facultates rerum atq; copias, ad opes,
 ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, con-
 ducat id necne, de quo deliberant. Quæ deliberatio
 omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitan-
 di genus est, cū pugnare videtur cum honesto id
 quod videtur esse utile. Cū enim utilitas ad se ra-
 pere, honestas contrā revocare ad se videtur, sit ut di-
 strahatur deliberando animus, afferatq; ancipitem
 curā cogitandi. Hac in divisione (cū præterire ali-

Partitio totius
questionis de
efficiis.

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo præ-
termissa sunt. Nec enim solum utrum honestum,
an turpe sit, deliberari solet; sed etiam duobus propo-
sitis honestis, utrum honestius: Itémq; duobus pro-
positis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille tripli-
cem putavit esse rationem, in quinque partes distri-
bui debere reperitur. Primum igitur est de honesto,
sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de
comparatione eorum discernendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui sum-
mum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum
esse beatè vivere, secundum naturam vivere comme-
morant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæq;
adminicula addiderit: quibus accedente industriâ, ac
usu, ad felicitatem, quod referuntur omnia, proficiamus.
Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui in-
didit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus
commune, vocaturque κατὰ φύσιν ἡδονή, id est,
secundum naturam primum: consequens, est appetitus
eorum, quæ incoluntati sunt amica; fuga eorum, quæ
noxia: Verum homini, quoniam non solum è corpore
constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolo-
mis, rationandi vim addidit: unde disciplinæ omnes,
& virtutes illæ morales proficiuntur.

Φυσικῶτα-
τον ὅτι τὸ
γεννᾶν
καὶ τὸ ὀ-
νομαζέσθαι.
Arist.

P Rincipib, generi animantium omni est à natu-
ra tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur,
declinetq; ea, quæ nocitura videantur; omniæque,
quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, &
paret, ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem gen-
ris. Commune item animantium omnium est con-
junctionis appetitus procreandi causâ, & cura quæ-
dam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem
& belluam hoc maximè interest, quod hæc tantum,
quantum sensu moveretur, ad id solum quod adest,
quodq; præsens est, se accommodat, paululum ad-
modum

modum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras: facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratq; inprimis præcipuum quandam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq; ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed conjugii, liberis, cæterisq; quos charos habeat, tueriq; debeat. Quæ cura exulcitatur etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Inprimisq; hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisq; vacui, tum avemus aliquid videre, audire ac dicere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ justè, & legitimè imperanti, ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est, rationisq; quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisq; qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura, ratiq; ab oculis ad animum transferens, multa

*In Phædro.
Proverbium
ἐκ τοῦ ὁμοῦ
γινώσκαι τὸ
ἴδιον.*

multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisq; conservandum putat, cavetq; ne quid indecorè, effæminatève faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus constatur & efficitur id, quod querimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo & Temperantia, ac de materia singularum.

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Plat. Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum. Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in aequabili modo rerum omnium. Decorum, velut umbra corporis, honestatem consequitur.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendq; suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri, ejusq; virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quiq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudenter, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materiam, quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas, tuendâsq; quibus

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctioq; seruetur, & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia viranda sunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis opera curaq; ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili, quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq;

Βαλόν
μὲν βρα-
δύως, ὅτι-
τέλει δὲ
λαχίως ἰδ-
εῖν ὅλα.
Hoc iates.
Σύμμελος
ἔστιν ἰσθμῶς
βαλίων
Χρῶν. Νατ
Sulpit. Gallus
exercituum
Romanorum
salutē formidi-
ne liberavit,
humariis electis
rationem edis-
serunt. Liv.
lib. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ, cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

DE JUSTITIA.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt Justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laecessus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in

in medium asferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultari- bus devincire hominum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est, dictorum, conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, unde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo iniustitiæ genera, ut iustitiæ: & unde oriantur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt. Unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infer- tur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut ali- quâ perturbatione incitatus, is quasi manus violent- ter videtur asferre socio. Qui autem non defendit, nec obstitit, si potest, injuriæ: tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios dese- rat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à meru proficiscuntur: ut cum is, qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fo- cerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupièrunt, in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad per- fruendas voluptates. In quibus autem major est ani- mus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus nega- bat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in repub. princeps velleret esse, qui suis fructibus ex- ercitus alere non posset. Delectant etiam magni- fici

*Nulla fides
regni sociis—
Lucan.*

fici apparatus vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est; id latius patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina, atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria aliâ aliâ levior.

SED in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunque brevis est, & ad tempus; an consultò, & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum injustitiæ
genus oriatur.*

PRÆtermittendæ autem defensionis, deferendiq; officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis; quibusdamve occupationibus sic impediuntur,
ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri *Lib. de repub.* investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incident. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempublicam nè accessuros quidem putat, nisi coactos: æquitas autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facile quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, *Humani nihil In Humanis.* à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuria.

Τὸ δικαίον
πρὸς ἑαυτὸν
λογίζονται
ἢ μᾶλλον
Πίνδαρος.
Proverbum
Qua dubitamus
non feceris.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiū sum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse nimium inherere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maximè videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut non reddere depositum, etiā me furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut nē cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviat. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbat. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officiū est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuiuspiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris magis; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutor; ut Hippolyton alcescerent.

*In juridicialibus officiis equitas spectanda,
non verbis inhaerendum.*

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam,
& nimis callidâ & maliciosâ juris interpretatio-
ne. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum *Ex Heatonii*
est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere *timor numero.*
etiam in Republica multa peccantur: ut ille, qui,
cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ in-
ducia, noctu populabatur agros, quoddam dierum es-
sent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster qui-
dem probandus, si verum est, *Q. Fabium Labeo*
nem, seu quem alium (nihil enim præter auditum *Vid. Plautu*
habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de fini-
bus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset,
cum utrisque separatim loquutum, ut nè cupidâ
quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quàm
progredi mallerent: Id cùm utrique fecissent, ali-
quantum agri in medio relictum est. Itaque illorum
fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio reli-
ctum quod erat, populo Romano adjudicavit. Deci-
pere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in om-
ni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quæ-
dam officia etiam adversus eos servanda, à quibus
injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi
modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui laces-
siverit, injuriæ suæ prænitere: ut & ipse nequid tale
posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardi-
ores.

*Quod in pu-
nienda inju-
ria officium.*

*Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis. Facit
autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt
hec. Ut non nisi justis de causis suscipiantur: nè infe-
rantur nisi rebus repetitis; nisi solemniter denunciata:
ut rite gerantur, nè sæviamus supra modum in victos:
humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti
etiam privatim præstetur, non modo in conventis solen-
nibus*

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanis agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Emiliano funditus eversa. Corinthus item in Achaia à L. Mummius sublata, quod in Isthmo esset & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium. Quanta sacrantia militaris religio majoribus.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: unum per discepcionem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partem autem victoriæ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatē loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententiā, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murmuraries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciā, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur unam amittere legionē, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militia sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat obervatio in bello movendo. **M.** quidem Cato-
 nis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AUT STATUS DIES CUM HOSTE.** Itaque, **ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUTHORITY.** Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui fert arma conerà, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellòq; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bello, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni foedifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est.

*Senis addidit,
 nè promepotenti
 huius, Uticem
 sem intellige-
 ret, nisi maris
 ad absolutam
 aetatem referre*

*Enniani ver-
sus.*

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve serat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.*

*Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis fili-
um genus su-
um referebat,
cui avus fue-
rat Æacus.*

Regalis sanè & digna Æacidarum genere senten-
tia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti,
hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda:
ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis,
cùm de captivis commutandis Romam missus esset
jurassètq; se rediturum; primùm, ut venit, captivos
reddendos in Senatu non censuit; deinde, cùm reti-
neretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium re-
dire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secun-
do autem Punico bello, post Cannensem pugnam,
quos decem Annibal Romam adstrictos misit jure-
jurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui
capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quo-
ad quisq; eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis re-
liquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude
culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissus
exisset è castris, rediit paulò pòst, quòd se oblitum
nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jure-
jurando se solutum putabat: & erat verbis, re non
erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid
dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum
est iustitiæ in hostem à majoribus nostris constitu-
tum. Cùm à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se
venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus
& C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Ità nè ho-
stis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis,
cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis
quidem officiis satis dictum est. Meminorimus autem
etiam

*Tantique
aliquos affe-
rent ignomi-
nia, ut statim
mortem sibi
consequerent,
aut morte
liberati 2. 119. 3.*

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio, & fortuna servorum, quibus non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos

Triplex nocendi genus, vi aperta, fraude occultâ, & sub colorata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus,

quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatibus modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentia prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut deniq; qui bene de nobis meriti; quibus & cum favore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè ob sit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuiq; tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui pi-

*Δύο ἀ-
σφα-
λείας.
Quomodo
dandum,
quantum,
& quibus.*

Ut si, pro ac-
si. Terentius:
Ut si esset
frater.

Tyrannica li-
beralitas Cæ-
saris & Syllæ.

Dandum pro-
bis viris, cla-
ris, aliquo
vinculo nobis
coniunctis,
bene meritis.

am, quod obsit illi, cui prodesse velle videatur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hæc arbitrantur se; beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cælaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major esset, quam facultates; quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendū suppetant copię. Videre etiam licet plerosque non tam naturâ liberales, quam quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quam à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ majorisque ponderis plus habebunt.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèq; sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendū puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quenq; maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfectio, nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs, & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo restituenda gratia.

SIN erunt merita ut non incunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullū enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos haberi.

*Beneficia potissimum animo dantis memora-
tienda.*

*Non dandum
ut recipias, sed
ut pro sis ami-
co.*

*Juxta illud
Hesiod.*

Καὶ δὲ

μεν ὅς κεν

δῶν, καὶ μὴ

δοῦμεν ὅς

κεν μὴ δῶν

*Primi societas
humana
fontes, ratio,
& oratio.*

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitatur: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantèrque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eger, tamen ei potissimum inserviunt.

*In conjunctione vitæ quis ordo, et primum de societate
universali omnium mortalium.*

Primè autem societas hominum conjunctioque servabitur, si ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum aliis videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullà re longius absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam,

justiciam, & quitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi ascenderit.*

Κοινὰ τὰ
φίλων.

Bestissimi
Ennii versus.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt illa utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT, ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ omni-
bus absque
diffinitione
communicanda

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinita, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur: Interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque con-

Ab illa pri-
ma communia-
tate ad contra-
ctiores societa-
tes descendit.
Quæ commu-
nia civibus
inter se.

tractantur.

Cognatio

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam cum sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;: qui cum unâ domo jam capî non possint, in alias domos, tanquam in colonias

Affinitates ex conjunctionis.

exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit caritate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmitior, quàm cum viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videtur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulanti-
us, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eadèmq; voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro, citroq; datis, acceptisq;: quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq; instraveris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quàm

Amicitia virtute conciliata.

ὁμοιοι ὁ-
μοιοις φί-
λοι.

*Σώματα**μὲν δύο,**ψυχὴ δὲ**μία.**Hinc Ovid.**Qui duo cor-**poribus, menti-**bis unus erat*

quàm ea, quæ cum repub. est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui læcerunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neq; aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumq; fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem vitæq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patria debemus plurimum Oppetere mortem, id est, ultro mori.

Convenienter, pro concordia. Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum est, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntq; officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendo.

Vicinis quid debeatur.

*Qua reliqui,
id est, quan-
tum relinqua-
tur, deductis
& additis qua
oportuit.*

deducendôq; videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude digni: sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi, sed rei magnitudo usum quoq; exercitationemq; desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sevitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

*Commendatio
fortitudinis.*

*Opprobatio
pusillanimitatis.*

*Ex Ennio
verba Impera-
toris, exemplo
Clautia mili-
tum ignavi-
am increpan-
tis.*

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potius, viros effeminare dicitur,

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiûmq; manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatôq; humanâsq; res despiciente, factum sit. Itaq; in probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.*

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilésq; alii: maximéq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaq; *Fortitudinis definitio secundum Stoicos;* probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis, & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis *Magnanimi: ras & iustitia pendet.* amicos, miniméq; fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Utenim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel

*Pertinacia
elati animi
comes.*

Χαλεπὰ

τὰ καλὰ.

*Proverbium
Socratis,
Difficilia qua
pulchra.*

*Qui gloria
spe pericula
suscipit, am-
bitiosus, non
fortis.
Lubricus, an-
ceps, & peri-
culosus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neq; disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. Existuntq; in repub. plerunq; largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat; principemq; se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pender, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus; quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, pericu- itq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita: in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.

Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affectus animo, ut suprâ dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenâsq; laborum, & periculorū cum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum re-

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestū sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabilis, firmaque contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita, fortunæque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem contentaneum, qui metu non frangatur, cum frangit cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi quam amare divitias: Nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longæque principes, & quidam homines severi, & graves, nec populi, nec principum mores ferre

*Terminus à voluptate irasci,
quæ à dolore
Humilis animi
mitari divitias
Acquabilitas
animi propria
fortitudo.*

*Fuga negotiorum
non
ferre*

ut ne pro nob. ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris delectari re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentie cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & faciliior & tutior, & minùs aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempub. non capeissentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitatē, aut aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quodd gloriâ contemnant, & pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi consent, voluptatem severissimè contemnant; in dolore sint molliores, gloriâ negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, & gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeissentibus autem rempub. nihil.

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minime.

nihilominus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate, constantiaque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempub. gerentibus, quam quies: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè despiciat propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

*Majora vñ
bus aggredi,
temerè natia
est: quæ pos
in his tibi e
sistere, igna*

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SED cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenii que plerumque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorisque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure lauderetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponat consilio Solonis ei, quo primum constituit Arcopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati.

*Themistocles
Atheniensium
imperator apt
Salamina
insulam Xer
xem præliovi
cit.
Solon Salami
nius dedit le
ges maximè
salutares.*

Lycurgus legum lator

Paulania ac

*Lyandro du-
cibus multis
victoriis nobi-
libus antefec-
tur.*

*M. Scaurus
eloquentiâ &
juris scientiâ
commendatus,*

*& Q. Catulus
in rebus civili-
bus floruerunt*

*Marius &
Pompeius belli
gloria.*

*Scipio Aemi-
lianus Nu-
mantiam su-
stulit.*

*Scipio Nasica,
Tib. Gracchus
perniciosas le-
ges facientem*

*privatus occi-
dit.*

*Hic est invidi-
osus ille versu-
culus, quo Ci-
cero gloriatus
est, se in toga
Carilnariam
conjuratorem
oppressisse.*

*Ter triumphavit
Pompeius
de Afria, &
iterum de Hi-
spania, tertio
de Mithridate*

Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Paulania, Lyandróque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmonis dilatatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ, conferendi sunt. Quinetiam ob has causas ipsas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cum versaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia, reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea lingue.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità consiliis, diligentiaque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse,

fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ibi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domestica fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operæ studiisque ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelsio magnificoque querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio, rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsent, quam qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cum quid evenerit, nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magnanimi, & excelsi, & prudentiâ, consilioque fidentis. Teme-
re autem in acie versari, & manu cum hoste confingere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique antepo-
nenda.

*M. Cato sic, quantum tri-
secum e Car-
thagine tulerat, in senatu
ostensâ persuasit ut tertium
bellum Puni-
cum susceperetur, quo etiam
eversa est Carthago: quâ
cum insequenti anno mortuus
esset, tamen valuit & sepul-
ti autoritas
contra Nasicam, nè everteretur
juasentem.
Turpe est dicere, Non putâram
Scipionis a populi begnia,*

*Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem,
& item temeritatem.*

*Non facien-
dum in victos.*

*Multitudini
parcendum,*

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus, val-
dè illud considerandum est, nè quid temerè,
nè quid crudeliter fiat; idq; est viri magnanimi, rebus
agitatis punire fontes, multitudinem conservare, in
omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro sorti suscipienda.

*Magnanimus
non nisi idonea
de causa peri-
cula suscipit.
Bellissima
metaphora.*

*Quæ res poti-
us periclitanda
Callieratides
Lacedæmonio.
rum dux, ob
officio magna-
nimi recessit,
qui classem,
quàm privata
gloria iacta-
ran facere
maluerit: hi-
storia est apud
Xenophontem,
primo Paralip*

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui
urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias
multos, quibus periculosa & callida consilia, quæris
cogitationibus & splendida, & maiora videantur.
Nunquam omnino periculi fugâ committendum est,
ut imbelles, timidique videamur. Sed fugiendum eti-
am illud, nè offeramus nos periculis sine causa:
quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in ade-
undis periculis, consuetudo imitanda medicorum est,
qui leviter ægotantes leviter curant: gravioribus
autem morbis periculosas curationes, & ancipites ad-
hibere coguntur: Quare in tranquillo, tempestatem
adversam optare dementis est: subvenire autem tem-
pestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus
adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali.
Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt,
qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémq; alii de vita,
alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen
vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad no-
stra pericula, quàm ad communia, dimicariq; para-
tius de honore, & gloria, quàm de cæteris commo-
dis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecu-
niam, sed vitam etiam profundere pro patria parati
essent: iidem gloriæ facturam nè minimam quidem
facere vellent, nè reipub. quidem postulante: ut Cal-
licratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset
Pelopon-

Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginufis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniiis plaga mediocris fuit: illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus, invdiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Cleombrotus

Lacedæmonius

ab Epaminonda

Thebanorum

duce vi-

ctus, magnâ

suorum clade.

Fabius cum-

stator; histo-

ria notissima.

Fortis est sal-

tem insaniam

contemne.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium spectent, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi ejusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetq; se totum reipub. neque opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam

Magnanimi!

est publica

commoda suis

anteponere.

Magistratus

aquis omni-

bus & partium

studio vacuus.

Optimum opti-

matem dicit.

Fortis ut non

recusat invi-

diam in loco,

ita nec temere

arcescit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninoque irā iustitiæ, honestatiq̃ue adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendar, mortēque opperat potius, quā deferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere contra officium esse magnanimi.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum

Miserrima est omnino ambitio, honorūq̃ contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nāq̃ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idēque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo iudicio tueri remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iram moderari proprium fortitudinis.

Morosas contra officium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nē, si irascamur aut intempestivē accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen irā probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causā severitas, sine qua administrari civitas non potest.

** Punitur, legitur Nominus. Marcellus, & Scipio.*

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliā vacare debet, neque ad eum, qui punit aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quàm culpa sit: & nè iisdem de causis alii plebsantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsunt reipublicæ legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate, ducuntur.

Horatius,
Virtus est me-
dium virtutum
& utriusque re-
dactum.
Stoici affecti-
bus uti vult, Pe-
ripateticis mo-
derari sapien-
tiam volunt.

*Magnanimi est, neque secundis inolescere,
neque dejici adversis.*

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclarâque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadèmq; frons: ut de Socrate, itemque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilius possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibi que præidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent,

*Africanus a-
postolus.*

*Præsidere, nè
miserum de-
ceat.*

*Magnanimus
assentationes
non recipit.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: istique temporibus cavendum est, nè assentatoribus patrociamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab his qui rempublicam regant, quodd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimòque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primam bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum sors Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatem, earum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogus. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnèq; vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virutum existit, quale refulcet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua *Decorum in* hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superius *prudencia.* oribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, consideratè; omniq; nunc quid sit veri videre, & tueri de-
cet:

Decorum iustitia.

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quod duplex sit.

Decorum quid sit.

Liberali, id est, honesta.

Horatius Reddere persona scit convenientia cuique.

cer: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quam re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illum quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id quod quaque personam dignum est, & fit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:

aut,

Natis sepulcrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

digna personâ oratio. Sed poëta, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poëta in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fufum fit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: Sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter justiciam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expofitis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

*Decorum pos-
t:rum hone-
stis, ac turpi-
bus commune.*

*Decorum in
ordine, con-
stantia & mo-
do situm.*

*Violamus in-
juriâ, offendî-
mus immode-
stia.*

*Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus parti-
bus, tum in temperantia plurimum valere.*

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conservationemq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurq; & id quod acutum, & perspicax naturâ est, & id quod ad homi-
num

num confociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solim corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

*Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi :
At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum
primarium esse fontem.*

Ὁρεῖται, **D**Uplex est enim vis animorum atque naturæ:
*quam in libris
de finibus ap-
petitionem vo-
cat unde ori-
untur*
καὶ δὲ, Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρεῖται
*id est, pertur-
batur nei
Sic in libris de
finibus Cato
officium, quod
in i. factum
est, ut ejus fa-
cti probabili
ratio reddi
possit.* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ra-
tione, quæ docet & explanat, quid faciendum, fugi-
endúmque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus verò
obtemperet. Omnis autem actio vacare debet teme-
ritate & negligentia : nec verò agere quicquam, cu-
jus non possis causam probabilem reddere : hæc est
enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut
appetitus rationi obediant, eamq; neq; propter teme-
ritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut igna-
viam deserant, sintque tranquilli, atque omni per-
turbatione animi careant : ex quo elucebit omnis
constantia, omnisque moderatio : Nam qui appeti-
tus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cu-
piendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur,
hi sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquunt
enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent,
cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modò
animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora
ipsa cernere iratorum aut eorum, qui aut libidine ali-
quâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia
gestiunt : quorum omnium vultus, voces, motus, sta-
túsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad
officii formam revertamur) appetitus omnes contra-
hendos, sedandósque, excitandámque esse animad-
versionem

*Indecorum &
in corpore à
perturbationi-
bus.*

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè, negligentèrque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum, & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potiùs, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsùmque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Gravitas & iuvenitas quatenus adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

DUplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscænum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comædia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθίσματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscænitās.

Et honesti usus modum esse quendam.

LUdendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatèque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi-

Suppediamentum, subministrans.

tant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed

*Voluptas ho-
minis indigna.*

Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruatur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines, non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni, & rejici oportere: si sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellencia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè, ac mollioriter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadvertite leſſor ordinem: primùm ostendit quid decorum secundum naturam eam pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinseps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impostam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus

maga

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus ver-
 locitate ad cursum, alios viribus ad luctandum vale-
 re; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis *Varietas inge-*
 venustatem: Sic & in animis existunt etiam majores *riorum à na-*
 varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus *tura.*
 lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare
 Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro &
 in Marco Druso adolescente singularis severitas, in
 C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione
 ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dul-
 cem & facetum, festivique sermonis, atque in omni
 oratione simulatorem, quem *εἰρωνία* Græci nomi-
 naverunt, Socratem accepimus; contrâ Pythagoram,
 & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ul-
 la hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœno-
 rum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus fa-
 cile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere
 hostium consilia. In quo genere Græci Themisto-
 clem Atheniensem, & Phæream Jasonem cæteris
 anteponunt: Inprimisque versutum, & callidum fa-
 ctum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus
 aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt
 his alii multum dispares, simplices, & aperti, qui ni-
 hil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, ve-
 ritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alii, qui quid-
 vis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint,
 consequantur, ut Syllam, & M. Crassum videbamus.
 Quo in genere versutissimum, & patientissimum
 Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contrâque
 Callicratidem, qui præfectus classis proximus post
 Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium qui-
 dem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut
 unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in
 patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numanti-
 no vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem
 fuisse in P. Scipione Nasica: Contrâque patrem ejus,
 illum

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae, morumque minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eam tamen conservatam, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regulam metiamur. Neque enim attinet repugnare naturae; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet inviram (ut aiunt) Minervam, id est, adversante, & repugnante naturam: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quam æquabilitas universae vitae, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Graeca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem; eamque ipse perpetuam constantiam roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio, permanisset; moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa possunt

*Non frustra
cum natura
pugnandum.*

*Horat. Tu
nil inviram di-
ces faciesve
Minervam.*

*Ut apud Luci-
lium in Mu-
tio idetur
Albium:
Cha e Tite.*

*Cato Utica sibi
mortem con-
scivit.*

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) milles oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cuiusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Ælopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vicia fugiamus.

*Circe solis filia,
Calypso nympha, quarum
hospitio Ulysses aliquandiu
usus est: Ut
procos uxoris
perderet.*

*Scenici, histrio-
strimes à scenici.
na.
Epigoni, clamosa tragedia
de Thebis capta.
Medea nobis.*

*Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis
judicio ipsi adscrivimus.*

Aduabus iis personis, quas suprà dixi, tertia ad-
jungitur, quam casus aliquis, vel tempus impo-
nit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio no-
stro aecomodabimus. Nam regna, imperia, nobilita-
tes, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his con-
traria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

Alia alia studia sequuntur. tem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omisâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximèque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum querimus quæ deceant, complecti animo, & cogitatione debemus.

Timotheus etiam orator, Isocrates discipulus. Conon, inclitatus dux Atheniensium.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

Prodicus philosophus de Hercule fabula perquam festiva refertur apud Xenophontem libro secundo memorat.

IN primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Incunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis,

utram

vitam ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione, atque doctrinâ, aut utràque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vitâ constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius, commodiusque faciemus; sin minus, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent & minus probentur, magis decere,

*Quo modo
commutandum
vita genus.*

censent sapientes, sensim disfluere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipso potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

*Alia ætas alia
officia postulat.*

Adolescentiam quæ propriè deceant.

*Adolescens
officiis.*

ESt igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque autoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendâque in labore, patientiâque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, *Senis officium*
 Sæculationes animi etiam augendæ videntur.
 Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, &
 maximè reip. consilio & prudentiâ quamplurimum
 adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectu-
 ti, quàm nè languori se, desidii quæ dedat. Luxuria
 verò cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima
 est. Sin autem libidinum etiam intemperantia ac-
 cesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectas con-
 cipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem
 intemperantiam.

*Turpis rei de-
 sideriosa (ene-
 chus : Luxuri-
 osa turpior :
 Libidinosa
 turpissima.*

Magistratus personam quæ deceant.

Ac nè illud quidem alienum est, de magistratu- *Magistratus*
 um, de privatorum, de civium, de peregrinorum *officium.*
 officiis dicere. Est igitur proprium munus magistra-
 tus intelligere, se gerere personam civitatis, debere-
 que ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges,
 jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse.
 Privatum autem oportet æquo, & pari cum civibus
 jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se *Privati officium.*
 effferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla,
 & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum
 civem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ of- *Peregrini offi-*
 ficiū est, nihil præter suum negotium agere, nihil *ficiū.*
 de alio inquirere, minimèque in aliena esse repub.
 curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quære-
 tur quid deceat, & quid aptum sit personis, tempori-
 bus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat,
 quàm in omni re gerenda, consiliòque capiendo ser-
 vare constantiam.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, &
 dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur,
 idque

Idque positum est in tribus rebus; formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palam, vel apertè nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformi habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remonent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quòdque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscenum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacet, nec oratio obscenitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulteriari, re turpe est, sed dicitur non obscenè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscenum, quod factu turpe non esset.

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ, & duce.

Gestus neque molles, neque rusticus.

Exemplum verecundia & à scena petendum.

Exemplum Romana verecundia.

Quæ forma virum, quæ sceminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

CUM autem pulchritudinis duo genera sint, quorû in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebre ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus inepti non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferulis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum hinc, anhelicus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio sit, non adesse con-

Dignitas viro- rum.

Venustas mulierum.

Forma & Vestitus.

Munditia

media inter

elegantiam

vitiosam, &

agrestem ne-

gigentiam.

Incessus mo-

deratus.

Pompæarum,

in quibus sa-

cræ & simula-

ta lentissimo

incessu circum-

feruntur.

*Animi motus
duplex:
Cognitio.
Appetitus.*

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant : quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt : alteri cognitionis, alteri appetitus. Cognitio in vero exquirendo maximè versatur : Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cognitione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis : Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus : Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis; quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri : huic autem qui studeant sunt nulli : rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis : utrumque omnino à natura petendum est : verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium, & leniter. Quid fuit in Carulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum ? quanquam erant literati : sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis : literæ neque expressæ, neque oppressæ : nè aut obscurum esset, aut nimis putidum : Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta : sed bene loquendi de Catulis

*Carulus pater
& filius de
quibus in Bru.
20.*

*Putidum, id
est odiosum &
affectatum.*

tulis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

St igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Inprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque adierunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbatio- nes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira exislar, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objur- gationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

*Sermo famili-
aris sit nec
acerbus, nec
pertinax, nec
insidiosus, nec
immodicus,
nec obtrusivus.*

*Instituitur
de rebus bo-
nestis.
Nec vagus sit
nec inaequalis.*

*Nec convicia-
tior.
Nec commune-
liofus in ami-
cos.
Obiurgatio
quamvis ad-
hibenda.*

maiore,

maiore, & verborum gravitate aciore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum, & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi raro, invitique veniamus: nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet obfurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui oburgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè cum quidem referendum maledictum, cum male audierimus, Indecora instantia Tiberij.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò videretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scavrus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quid à consulari repulsus; calamitatem quid repetitum.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admitenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit; si est in ea solitudo: & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætercuntibus dicitur: — *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominarius dispar!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu, & magnificentiâ prodeas: quo in genere multam mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitari sunt? Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatèmq; revocandus; eadèmq; mediocritas * ad omnem usum, cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hætenus.

Domus optimarum, neque angusta, neque vasta.

Æ poeta quopiam sumptus versiculari videtur.

Antiquam autem nobilem dixit & angustam.

* Ad commune usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; nè major, nè minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione suscipienda tenenda sunt.

*— μίτρον
δ' ἐν
παιδί
πισον.*

Decorum

Decorum à loco, & tempore.

ὑποταξία,
qua eadem
modestia,
quid sit
Ordo quid sit

ἔνκαιρία,
qua Latine
opportunitas,
quid sit.

καιρὸς,
ocasio.

ἔνκαιρος,
opportunus.

ἄκαιρος,
importunus.

*Indecorum, aut
in re seria nu-
gari, aut in re
jocosa serium
esse.*

DEinceps de ordine rerum, & temporum oppor-
tunitate dicendum est: hæc autem scientiâ con-
tinetur ea, quam Græci *ὑποταξία* nominant, non
hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo
modus inest: sed ista est *ὑποταξία*, in qua intelli-
gitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos mo-
destiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia
sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur,
loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis
ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic de-
finiunt, compositionem rerum aptis & accommoda-
tis locis. Locum autem actionis, opportunitatem
temporis esse dicunt. Tempus autem actionis oppor-
tunum, Græcè *ἔνκαιρία*, Latine appellatur oc-
casio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur,
itâ ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad
agendum temporum. Sed potest esse eadem pruden-
tiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem
loco de moderatione, & temperantia, & harum simili-
bus virtutibus quaerimus. Itaque quæ erant pruden-
tiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum
virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad
verecundiam, & ad eorum approbationem, quibus-
cum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedecusque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut
quemadmodum in oratione constanti, sic in vita
sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est
enim valdeque vitiosum, in re severa convivio di-
gnum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Be-
ne Pericles: Cùm haberet collegam in prætura So-
phoclem poetam, hique de communi officio conve-
nissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq;
Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At
enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iustâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur insectiâ temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro canter, aut si quæ est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet. Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quo major, & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facile judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid de deceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque of-

*Ablers, qui
virtutis exer-
cenda gratia;
certam.*

*Harmonia, ut
in fidibus, in
& in vita.
Nè minimis
rebus oportet
à loco ac tem-
pore diffinire.*

*Id de Apelle
refert Plinius:
de Marone
idem literis
proditum.*

* mutanda.

*Socrates reus
factus, quod
Atheniensium
instituta con-
temneret.*

Horatius.

*Omnis Ari-
stippum decu-
it color.*

*Cynicorum in-
stitutionem, quo-
nam abhorret
ab humana ve-
recundia, reji-
ciendum:*

*Quid erga
quaque per-
sonam deceat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò
ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Utenim pictores, &
ii, qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hæque & se-
cum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt:
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socra-
tes, aut Aristippus contrà morem consuetudinemq;
civilem fecerint, locutivæ sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est eji-
cienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos,
aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos,
observare, & colere debemus; tribuere etiam multum
senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt;
habere delectum civis, & peregrini; in ipso quoque
peregrino, privatimne an publicè venerit. Ad sum-
mam, nè agam de singulis, communem totius ge-
neris hominum conciliationem, & consociationem
colere, tueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contrà liberales.*

JAm de artificiis, & quæstibus, qui liberales habent,
Jdi, qui sordidi sunt, hæc ferè accepimus. Primum
inprobantur ii quæstus, qui in odia hominum incur-
runt:

runz ut portitorum, * ut sceneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere officina: minimæque artes hæc probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; ceterii, laniarii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placer, unguentarios, saltatores, totumque ludum calarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæc sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

* Et
Auctoramentum, præmium aut obligatio...

Circitores,

* Opificina.

Ex Eunuchis.

Artes honestæ.

Medicina.

Architectura.

Doctrina rerum honestarum.

Mercuratorum.

Mercuratorum.

copiosa, circa vanitatem.

Ex alto, id est, de mari.

Laudis agriculturæ.

prætermiffus. Nam cum omnis honeftas manat à partibus quatuor, quarum una fit cognitionis, altera communitalis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio sæpe inter fe comparentur neceffe eſt. Placet ergò aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari poteſt; quòd ſi contigerit ea vita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quàmvis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo orio ſecum ipſe conſideret & contempletur: tamen ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princépsque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quam σοφία Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumque ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. Ea ſi maxima eſt (ut eſt certè) neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda eſt: atque id optimus quiſque re ipſâ oſtendit, & indicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoscendâque rerum naturâ, ut, ſi ei tractanti contemplantiſque res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum, diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire, opitulariſque poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit.

Sapientia rerum intelligibilium.

Prudentia rerum agendarum.

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis, officiisque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia virâque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quod meliores cives, utilioresque in rebus & suis & publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: Nôque ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctioribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque præsentis, studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret; ut orium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Itâ illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cum congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregari, adhibent agendi, cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémque magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Itâ fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum, atque

Antiquum, id est, charius.

Epaminondas dux Thebanus à Lyfias Pythagoreo philosophia præceptis instructus; Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilisior quàm contemplatio. Communitatem magis secundum naturam hominis esse, quàm cognoscendi cupiditatem: ideo enim discernimus, ut societatem adjuvemus, non ideo conjungimur, ut cognoscatur; idque acutissimè memoratâ docet,

*Virgula divi-
na, id est, ci-
vica nostram
operam: pro-
verbiale.*

communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibus-
dam, propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natu-
ra desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non
possemus, idcirco istam esse cum hominibus commu-
nitatem, & societatem: quòd si omnia nobis, quæ
ad victum cultumq; pertinent, quasi virgulâ divinâ,
ut aiunt, suppeditarentur, tum optimò quisque inge-
nio, negotiis omnibus omisissis, totum se in cognitio-
ne, & scientiâ collocaret. Non est ità: Nam & soli-
tudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum do-
cere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Er-
gò omne officium, quod ad conjunctionem homi-
num, & ad societate tuendam valet, anteponendum
est illi officio, quod cognitione, & scientiâ continetur.

Justitiæ, an temperantiæ potior.

*Nè iustum
quidem, quod
non idem de-
corum. Ex
ipsis justitiæ
officiis aliud
aliud honestius.*

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communi-
tas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam modera-
tioni, modestiæq; semper anteponenda. Non placet.
Sunt enim quædam partim ità foeda, quædam partim
ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ
causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit per-
multa, sed ità tetra quædam, ità obscena, ut dictu
quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet
quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro se
suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quòd
non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quic-
quam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem
effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum
excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim
cognitionem, prudentiâmq; sequetur considerata
actio: ità fit, ut consideratè agere pluri sit, quàm
cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus.
Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in
exquirendo officio, quid cuique sit præponendum
videre. In ipsa autem communitate sunt gradus offi-
cium,

ciorum, ex quibus quid cuique præster intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.	
Vendicant	
Dii primum	10
Patria	3
Parentes	3
Pupilli nobis	
crediti	4
Cientes	5
Hospites	6
Cognati	7
Affines	8
De his apud	
Gellium	
lib. 5 cap. 13.	

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absoluit, quid honestum, quid contrâ; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantie reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipias, rationem reddit.

Uemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatē, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propositiō or-
gumentum in
hujus libri

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturq; in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per cos *regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio, aut auctoritati locus; socios deniq; tuendæ reipub. summos viros amissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis resistissem, nec rursus indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ contigerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset: in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; posteaquam honoribus inservire cœpi, meq; totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum super fuerat * ab amicorū, & reipub. temporibus id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni affecturi videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabili-

* Gerebatur.

Cæsaris tyrannidem notat.

Socios, Civem Milonem.

In agendo, id est, in dicendo

Forenses in iudiciis, senatoria in consultationibus.

* Amicorum & reipub. temporis.

us sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? *Id est philosophia.*
 quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarumq; quibus hæc res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio queritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beatq; vivendum? siue ratio constantiæ, virtutisq; queritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea queretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbi reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis, & eruditis, querentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vage-
 tur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo,

*In Hortensio
 qui desideratur,
 necq; solus.*

*Id quod et
 Pyrrhoniorum
 omni de re
 ambigunt.*

quod me impediatur ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitrator, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimaque philosophiâ Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro melitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUINQUE igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatēque; pertinent: duæ ad comoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent: itēque quod honestum, * id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * pro-

*Confusa, id est, inseparabilia re: Cogitatione, id est, ratione distinguunt. * Idem. * perspicunt*

spici-

spiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, justisq; * Speciem. factis, non fraude, & malitiâ, se intelligent ea, quæ velint, consequi posse.

Offendit que quasq; ex re commoda, aut incommodi capiuntur, quæ Greci εὐχρηστέα, & δυσχρηστέα nominant: colligitque quicquid est jere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem generis; partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ effici- * opero. tur aliquid ad hominum usum, atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficit, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant & obfint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent, nec his sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neq; navigatio, neque agricultura, neq; frugum fructuumq; reliquorum perceptio, & conservatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio; & earum, qui-

*Dii semper
benefici piis.*

*Homini ab ho-
mine pluri-
mum vel com-
modi vel in-
commodi.*

*Artes ad usum
vitæ necessar-
iæ.*

quibus egeremus, investio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadèmq; ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec, ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigor vis pelleretur, & calor molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manufactos; quæ, unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut ueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculpta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morèsq; constituti, tum juris equa descriptio, certaq; vivendi disciplina, per quas bene beatq; vivitur. Quas res, & mansuetudo ani-

* Equos.

* Ministrarent.

Distat, id est, distare

capit, aut lege, distat.

merum

mortem consecuta, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quisenim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjuventis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicaarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentie, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures delecti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obfint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu, & tractatione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuantur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Aterum

*Themistocles,
Pericles, duxes
Athenienses.
Cyrus, Persarum
dux.
Agesilaus,
Lacedæmoniorum
dux.
Alexander,
Macedonum
rex.*

πράδην

quum morbos,
quum perturbas
siones, tum af-
fectiones, non
nulli passionis
vergetur.

Trium, Pom-
peii in Thef.
Petri in Hifp.
fiorum Pomp.
Expulfus
Camillus.
Phocion dem-
natus.
Cefar invidia
Cripie.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πράδην nominant; appetitionesque, quas illi ὀρεΐας, obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibulum congregiamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatâque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitâsque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eâque teneamus, dicemus; neque irâ multò post: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros calūs rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis benè meritorum sæpè civium expulsiões, calamitates, fugæ; rursumque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; irâ fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eisque parere velint.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad cum augendum, atque honestandum, aut benevolentiam

volentia gratiâ faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt, aut contrâ à quibus aliquid expectant, ut cum reges, populi relve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, nè vi parere cogantur; aut spe largitionis promissionisq; capti; aut postremò (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

*Mercenarium
honoris turpissimus.*

*Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari:
metui, tum turpe, tum minimè tutum.*

Rerum autem omnium nec aprius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligere; nec alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius: *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obfistere; si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem; sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-

*Anno civium,
tutelam magi-
stratuum;
odium, pestis.*

*Cæsaris tyranni
interitus.*

*Malus diuturni-
tatis custos
metus.*

tus : contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sediis, qui vi oppressos imperio coercent, sic sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt : qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas : emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Aciores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuantur, eosdè metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angisolutum, qui, cultros metuens consorrios, candenti carbone sui adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, punctum notis Threiciis districto gladio jubebat anteire; præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmaticum putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit.

Quid

Dionysius, Syracorum tyrannus.

Alexander Pheræus.

Apud Thebas, fons stigmaticus compuncta, nobilitatis erat insignis: apud alios servi signis indicium.

Nobilitata adeò, ut etiam in proverbium abierit, Phalaridis imperium.

Cæsar.

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recorder. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus, imperatoresque ex una hac re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaque illud, patrociniū orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post vero Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastà posita, cùm bona in foro venderet, & bonorum viro- rum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas quoque provincias, regionesque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amis- si imperiī portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur ple- sumur. Nisi enim multorum impunita scelera tulis- semus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

*Defectio Ma-
cedonum à
Demetrio re-
ge superato ad
Pyrrhum lu-
manum.*

*Lacedæmonii
ob superbiam
à sociis deser-
ti, contra The-
bas pugna-
turi.*

*P. R. imperi-
um charita-
te autem,
fecit à amis-
sum.*

*Syllæ victoriæ
crudelitas in
Marianos.*

*Desitum est
pro desit, ele-
ganter, ut cu-
pium est, qui-
tum est.*

*Cæsar Syllæ
crudelior.*

*Massilia,
Gallia Nar-
bonensis urbs,
P. R. amisa,
cujus imago
in triumpho
circumdata.
Sol vidisset,
proverbialiter,*

ad

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen, & causa deerit, dum homines perditæ hastæ illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cùm vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hastâ eâdem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, iisque ipsi jam extrema scelera metuentes; rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (reducendum est enim ad propositum,) dum metui, quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. injustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, benevolentia vim esse magnam, metus imbecillem; sequitur; ut disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore, & fide, charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idq; & primum & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

Tribus

*Exemplum à
majore.*

*Vide Lælium
Cic. de amicitia,
& duos li-
bros Cic. de
gloria.*

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat, benevolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter, breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliant.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentia præcepta, videamus; quæ quidem beneficii capitur maximè. Secundo autem loco beneficà voluntate benevolentia movetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsà famâ, & opinione liberalitatis, beneficentia, iustitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsam, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium naturâ, & specie suâ commover, maximèque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autè ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum iustitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur: quosque & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discriminemque ventum sit) expedire rem, & consiliū ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem veramque prudentiâ. Iustis autem, & fidis hominibus, id est,

viris

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Fides habetur maximè prouderibus & iustis.

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, injuriæque suspicio: Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita se jungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Que res multitudinis admirationem moveat, que contrâ contemptum.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honorare ab his digni judicaretur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quædam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

*Aliiter in ex-
actis disputa-
tivis, ali-
ter in præcipi-
endo aut
cohortando
loquimur.*

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur il, qui nec sibi, nec alteri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cum admoventur facies, præter modum plerique exterrantur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excello animo, magnòque despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudinè videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquirati anteponit. Maximèque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam; omnia justitia conficit; & benevolentiam; quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quod eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammari aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio, & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat; in primisque ut habeat, quibuscum possis familiares conferre sermones:

R

quod

*Nec sibi nec
aliis utilis,
proverbium.*

Ἐδεδυδὲς ἀ-

ξιος.

*Admiratio à
continentia.*

*Voluptates, do-
minæ blandis-
simæ.*

*Admiratio à
magnanimita-
te.*

*Admiratio à
justitia.*

*A pecuniâ
tum contem-
pta.*

**igni specta-
tum.*

*Justitia opio
ad omnes
vite partes ne-
cessaria.*

*A minore ex-
emplum.*

*Ieges latro-
num inter ip-
sos
Bargulus &
Virgatus la-
trones, ob aequi-
tatis opinionem
ditiissimi.
Cesserunt ve-
recundè, cum
victos signifi-
cet.
Usurpatur, id
est, vulgè no-
minatur.*

*Herodorus in
Thalia, & Clio.
Justitia opio
primum
reges facit.*

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eòq; etiam magis, quod, si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis prædiis septi, multis afficiuntur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuiquam, qui unà latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Virgatus Lulitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mibi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodorus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jis enim semper quæsitum est æquabile, neque enim

aliter

aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro con-
 quebantur, eo erant contenti: cum id minus contra-
 geret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus sem-
 per unâ atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc
 quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi
 solitos, quorum de justitia magna esset opinio mul-
 titudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam pru-
 dentes haberentur, nihil erat, quod homines his au-
 toribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni
 igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ip-
 sa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum pro-
 pter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecu-
 niæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collo-
 canda, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum
 necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda,
 & collocanda ratione est. Quanquam præclare Socra-
 tes hanc viam ad gloriam proximâ, & quasi compen-
 diariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi
 vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani
 ostentatione, & ficto non modò sermone sed etiâ vul-
 tu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehem-
 enter errant. Vera gloria radices agit, atque etiam pro-
 pagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, deci-
 dunt, nec simulacrum potest quicquam esse diuturnum.
 Testes sunt permulti in utramque partem: sed brevitatís
 causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim
 Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum me-
 moria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec
 vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen
 jure cætorum. Qui igitur adipisci veram gloriam vo-
 let, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est
 libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales
 esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut si-
 mus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præce-
 ptanda sunt. Nam si quis ab incunte ætate habet
 causam celebritatis, & nominis, aut à parte acce-

*Nihil faci-
 tum diutur-
 num.*

*Nobilis ca-
vandum, nō
quid maiorem
inter inibus in-
dignum con-
mittant.*

*Cæsariana &
Pompeiana.
Cic. filius ala
præfectus.*

*Commendatur
in adolescente
modestia, pie-
tas in paren-
te, benevolen-
tia in suis.*

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi, simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendentur.*

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæc res, quas ingenio, ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plûs quàm ceteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem affectui sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione con-

*Familiaritas
cum bonis
laudatur.
Crassus adole-
scens accu-
satione C. Carbonis
nobilitatis ci-
vis nobilitatus.*

Affabilitas.

Eloquentia.

*Maxima ad-
miratio elo-
quentia exci-
tatur in judi-
cibus
Raro accusan-
dam, & qua-
rentis.*

* contra Al-
butium.

*Brutus accu-
sator vehe-
ment.*

*Scelus sum, ac-
cusare inno-
centes: hu-
manum, de-
fendere ali-
quando nocen-
tem.*

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè
de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eri-
am P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum
sediciosum, & inutilem civem C. Norbanum in
judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe fa-
ciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut
duo Luculli; aut patrociniî, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando eti-
am Manlio, L. Fului cognita industria est. Semel
igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui faciendum
sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc munus, cujus ini-
micos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: mo-
dus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illi-
us filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem judicio capitis
arceffas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum pestem, perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc mul-
titude, patitur consuetudo, fert etiam humanitas.
Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiamsi minus sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de philoso-
phia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gra-
vissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & glo-
ria paritur, & gratia defensionibus: eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus

eius opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè sit indigentibus, aut pecuniâ. Facilius est hæc posterior, locuplet præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ sit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita benignitate benignitas tollitur, quâ quod in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primum quod pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippi accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consecetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum, & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius

*Largitiones
immoderate
ex re familia-
ri multis de
causis vitanda.*

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertitendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cum benevolentia comparanda causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largitorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatus pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autè, qui suis facultatibus aut capros à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re querenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificencia, & apparatione popularium munerum: taliumque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus

exempla

*Adagium à
dolo pectato
translatum:
quod ut infusè
aquâ num-
quam im-
pletur; ità
nec populus
largitionibus,*

Prodigi qui.

Liberales qui.

exempla pauca posui, multo & major videtur & certior. Quando Aristoteles gravius, & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admirerur, quæ sunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si mere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus facturis, infinisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsæque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaq; à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ sunt iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius, multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vixit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nani Mamercus, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare &, si postuletur à populo, bonis viris si non desiderantibus, atque approbantibus, faciendum est; modò pro faciliatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major, aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admirerur cum contemptu, aut lege admirerur.
* attingerint.

*Honestis de causis faciendâ largitionem, sed modicâ.
Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut disticerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.*

ut

ut Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio virio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, necturpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus empis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâque, quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est; tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompelum: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris lectus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de reipub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere viciosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Quæ circa ultimas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minerva, id est, vestibula sumptuosius expta invidiam atque Pericli.

* *utrum.*

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem triburum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gravissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de jure suo con-

Ad succurrendum promptiores esse oportet, quàm ad ornandum.

Carmen admodum minati inibus & contrariorum reciproca-tione decernis-simum.

*Paululum a-
liis de suo jure
concedere, li-
beralitati spe-
cies.*

*Hospitalitas
publicè priva-
tæque utilis
ad multa.*

*Cimonis hospi-
talis in con-
tribules suis.*

*Antiquitus
in pretio ha-
bita jurisperu-
dentia.*

concedentem; à litibus verò, quantum liceat, & ne-
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam
de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam
quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illi-
beralitatis, avaritiæq; absit suspicio. Possè enim libe-
ralitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi
quidem videtur, valdè decorum, patere domos ho-
minum illustrium illustribus hospitibus. Idquæ eti-
am reipub. est ornamento, homines externos hoc li-
beralitatis genere in urbe nostra non egere. Est
etiam vehementer utile iis, qui honestè possè
multa volunt, per hospites apud externos populos
valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scri-
bit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laci-
adas hospitalem fuisse: ità enim instituisse, & villicis
imperâsse, ut omnia præberentur, quicunque Laci-
ades in villam suam divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multùm
valere jurisprudentiam, longè plurimum eloquentiam.*

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quamplurimis, vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara ma-
jorum, tum quàm optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio, atque inter-
pretatio; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt;
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est; idquæ eò indignius,
quod

quodd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilis & præstabilis, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonerat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, nè multi quidem, aut jurisperiti esse, aut disertis; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum alios iuvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentis est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Laudas Sulpiciam.

Eloquentia honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quàm. —
Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.

* consuluntur.

Aut vitanda, aut vitanda offensio.

* certissimum.

Operam

Operam apud tenuēs & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandam esse.

*In iuvandis
hominibus mo-
res spectandi
non fortuna.*

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hæc oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ, non anteponat in operâ danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicumque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere; gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumq; illud est, quòd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi sa-

*Gratiam qui
retulit habet,
& in eo quòd
habet retulit.*

*Pauper gratus
esse potest ari-
mo, si non re-*

*Beneficium
apud bonos po-
tius quàm for-
tunatos collo-
candum.*

risfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quò minus juvetur, modò nè adjuvent: sitque omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ, est justitia: sine qua nihil potest esse laudabile.

Contentionem, id est, consultationem, & collationem,

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minùs, ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut proficit, aut certè nè obsit reipub. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, & plebi necessaria; ergò & civibus, & reipublicæ salutariis. Inprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Antiquari,
id est, tolli, &
abrogari.

Capitalis, id
est, ad extre-
mam pernici-
em spectans.
* tueretur.

*Exactio tri-
butorum vi-
tanda.*

* tamē.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facillè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè; non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis ominino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse majori Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; tenerentur, respub. civitatèsq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatèmq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin quæ necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantum de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitat. esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contrâque ex invasione alieni, summam existerè perniciem.

CApit autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim
hos

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile
 patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo
 tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni
 sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisone la-
 ta est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot
 leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot dam-
 nati, tantum Italicum bellum propter judiciorum
 metum excitatum; tanta, sublati legibus, & judiciis,
 expilatio, direptionisque sociorum, ut imbecillitate alio-
 rum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africa-
 num Panætius, quod fuerit abstinens. Quidni lau-
 detur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinen-
 tiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illo-
 rum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima,
 potitus est Paulus; tantum in ararium pecuniæ inve-
 xit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
 torum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
 memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversa.
 Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mum-
 mius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem
 funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam
 maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi
 videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius
 (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avari-
 tia, præsertim in principibus, & rempub. gubernan-
 tibus. Habere enim quæstui rempub. non modò tur-
 pe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque,
 quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ
 re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non
 solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis po-
 pulis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius be-
 nevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ
 præsunt, quàm abstinentiâ, & continentiâ. Qui
 verò populares esse volunt, ob eamque causam
 aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

*Ab hoc Tri-
 buno Pleb.
 primam lex
 de repe-
 tundis, Cens.
 rino, & Ma-
 nilio Coss.
 Africanus ab-
 stinentia.
 Val. Max. de
 abstinentia.
 Pauli Æmiliâ
 in victoria
 Persei absti-
 nentia.
 Lege Plaur-
 cium.
 Scipio Æmi-
 lianus, qui
 Africanus
 minor.
 * Laudet.
 Mummius
 Athaicus a-
 veritâ Corin-
 tho ab omni
 præda absti-
 nuit.
 Oraculum
 Spartæ reddi-
 tum,
 Ἀφίλο-
 χρημάλια
 Σπάρταν
 ὀλεῖ, ἀλ-
 λο δὲ ἐ-
 δέγ.
 Spartam
 perditus ex-
 pugnabit,
 aliud nihil.*

Condonan-
tur, remit-
tentur.

Qua caloni-
tate ex inju-
ris largitioni-
bus.

Arati salutis
ve exemplum.
* alias, Me-
thodeum.
Historia ex-
tat apud Poly-
bium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefaciunt fundamenta reipub.
Concordiam primū tollunt, quæ esse non potest,
cū aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: de-
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita sue
rei cujusque custodia. Atque in hac perniciē reipub.
nē illam quidem consequuntur, quam putant grati-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximē in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, nē videat-
ur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit inju-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec,
si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis an-
nis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum ha-
buit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter
hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manarunt
latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africanī nepotes, nonne agrariæ
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui, cū ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicy-
onem, clandestino introitu urbe est potitus: cū-
que tyrannum * Nicoclem improvisè oppressisset,
sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi,

tissimi, restituit; remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neq; illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fueraat, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemaum suam hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitq; æstimandis possessionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallerent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus, (id quod fuit sapienti, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eâq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitatē eadem continere. *Habitaat gratias*

* Prefecitq;
* & ut persuaderem.

*Stomachatus
Cicero nomi-
hil etiam pri-
vato dolore.
Divisio agro-
rum indigna.
Exaggerat
condonationem
reus alieni.*

** nunc
Cæsar actus
venit.*

** Tenenda.*

in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificārim, tucar, impendam, tu, me invito, fruar meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emam meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit res alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restitui, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus rei alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitārat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset: Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: in primis que operam dabunt, ut juris, & judiciorum æquitatem suam quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obstitit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vetigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicæ magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

*Panætius à
Cicerone de-
sensu contra
Asiparum.*

*Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paran-
da, tum tuenda.*

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiam in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine; conservari autem diligentiam, & parsimoniam, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cum essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

*Oeconomicus
id est, de fa-
milia administranda.*

*Quartum genus deliberationis, inter utilia mirum utilius,
aut quid utilissimum.*

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vestigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis sen- tis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiaris expediret, respondit, Bene pascere; Quid

*Quid in re
familiari uti-
lissimum sit,
Catonis judicium.*

vire

secundum, Satis bene pascere; Quid tertium, Bene vestire; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui quaesierat, dixisset, Quid scenerari? Tum Caro, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

*Vie Annibale
pulo, Afri-
cam fecit tri-
butariam.
Aequalis ad
aetatem refer-
tur.
Cessare pro
oriari, aut
nihil agere.
Acuere, pro
arriorum fa-
pore.*

Publium Scipionem, Marce filii, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solium scripsit Caro, qui fuit ferè ejus æqualis; Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cum otiosus; nec minùs solam, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohiberi, otium persequimur; & ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, siquid inesset boni, propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta, ac deserta sit: ra-

*Vetustum
collationem
ingreditur.*

*Latenter suum
otium commen-
dat.*

*Sapiens nequa
otiosus un-
quam, nequa
solus.*

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter, honestèque vivendi praecepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, hæc te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: nève committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab alio item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensio.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibita potissimum sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilène an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

Memoria, id est, ætatis. Locum cohortandi primum caput à re, deinde ab expectatione, quam à sua, Cratippique persona, non etiam à loco colligit.

Novè dixit discendi, pro discere.

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod cō magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cū scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendū mne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eōdem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem aufererebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar

* Annis.

* Coz.
Nobilis illa
Venus Apel-
lis, capite
tantum abso-
luta, reliquo
corpore deli-
neata solum.
* Fecisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturâ coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia meriuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est; & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec

* Discessione.

Legere præsumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simul cetera ejus etiam in mediocribus.

Mesa, & ad aphora.
Omnes memores habet, id est, nulla pars deest.

Nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid ætatum est, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfectio, ferè non ex toto intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod item in poematibus, & in picturis usu venit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam creò causam, quòd insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaq; re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hæc volumus; nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quòdque colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est cõparandum. Tàmque id honestum, quod in nostrâ intelligentiam cadit, tuendû conservandûmq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, verèque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existiman-

* Compa-
rantur.

De artibus
removet
judicat, nisi
artifex: de
virtute, non
nisi sapiens.
Docti senti-
cipiam.

Decii, pater
& filius.
Scipiones
fratres.
Fabricius
auri con-
tempor.
Aristides
Atheniensis,
ob abstin-
tiam justitiæ
cognomen
meruit.
Cato & Lælius
sapiens
cognominati.

*Epicurei.
Exponit quoniam
habeat intel-
lectum cum
honestas di-
citur cum
utilitate pa-
gnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & cōmodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestū cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cū dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi, disciplinæq; maxime consentanea; quam quidem in his libris propterea

præterea sequimur, quodd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honestum; quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahâtque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, si bi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neq; verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse

*Olim iidem
Academici,
& Peripatetici.*

*Quodvis in
commodum
patius accipi-
endum, quàm
in iustè quid
committen-
dum.*

*Ratio natura,
iure gentium;
iure civile
quod hic le-
ges populorum
volunt.*

se

* communis.
tas.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercunt. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committeret, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem: Itémque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis, aut iuvandis maximos labores, molestiâque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excelsas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimoque ingenio longè illam vitam huic anteponebat. Ex quo efficitur, hominē naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidē censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitij

gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & universorum : quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unam continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum : verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus; quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant ; hi dirimunt communem humani generis societatem : quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia tunditur tollitur : quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiæ. Hæc enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violentem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelissimum tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

*Societatis ius
non modò
cum propin-
quis, sed etiam
cum universis
civibus postre-
mò & cum
hospitibus ser-
vandum.*

*Justitiæ est
domina & re-
gina virtutum*

*Homini ad
nihil utili
detrabere li-
cet, si eò spe-
ctet, ut socie-
tati proficiat, non
proprie tibi.*

*Causam, id
est, praece-
ptum, & com-
mentum
defensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne fa-
ciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si
quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis
causâ detraxeris, inhumanè feceris, contrâque na-
turæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilita-
tem reipub. atque hominum societati, si in vita re-
maneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri
detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non
sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum
est potius, quàm de alterius commodis detrahendum.
Non igitur magis est contra naturam morbus, aut
egetas, aut quid hujusmodi, quàm detractio, at-
que appetitio alieni: sed communis utilitatis dere-
lictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque
lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat,
& continet, decernit profectò, ut ab homine inerti, at-
que inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum
transferantur res ad vivendum necessariae: qui si occi-
derit, multum de communi utilitate detraxerit, modò
hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, sese-
que diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita-
que semper officio fungetur, utilitati consulens ho-
minum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ so-
cietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile ju-
diciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannis socie-
tas, sed potius summa distractio; neque est con-
tra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum
est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atq;
impium ex hominum communitate exterminandum
est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si &
ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt,
& nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figu-
ra hominis feritas, & immanitas belluæ à communi
tanquam humanitate corporis segreganda est. Hu-
jus generis sunt quæstiones omnes: eæ in quibus ex
tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res Panætiū persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas * *Prævenisset.* ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explerent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: illud certè cabis, Quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus est, quòd non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distaxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Fastigium, id est, summam manum ab adificiis transfusum, quibus per se. Etis cornu ali. quis impositur in summo. Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbio, oliver à militia transfusum, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliariis copiis adjuti committantur.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

CUM igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam est secundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Irémque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc ficiæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: poenam non dico legum, quas sæpe perumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa

Turpis utilitas, omnium scelus patitur.

Turpitudine per se fugienda, etiam summam impunitatem propositam.

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque; removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos, hominesque; celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinèter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbris, in illum hiatus descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in lucem annulum inverterat. Itaque hæc opportunitate annulusus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit; sustulitque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta quaeruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiâ fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentia, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibusque; futurum sit semper ig-

*Tempi in re
tunc etiam
ipsa delibera-
tio.*

*Aurea præ-
cepta &
semper in
pectore ge-
standa.
Lib. 2. de Rep.*

*Fabula Gy-
gis Platonicæ.*

*Pala, Mesta
quæ annuli
gemma clau-
ditur.
* Locum.*

*Gygis fabula
quem sensum
habet.*

notum, si sine facturus : negant id fieri posse, quamquam potest id quidem. Sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent : Urgent rusticè sanè ; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint ; non quaerimus, possintne celare ; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate propositâ facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur : si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possintne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abrogabar, poterat videri facere id injustè : fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam : quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita : Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset : & ramen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

*Collatinus
propter invisi-
dian nominis
ejectus, neque
id injuriâ ;
quia publica
utilitati com-
saltum est.*

*Romulus, ut
solus impera-
ret, Remum
fratrem occi-
dit, hanc qui-
dem causam
praetextens,
quod munus
contra legem
transiisset.*

Proprium

Propriis commodis quatenus cuique inservire permiffum.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum ceter, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: ceterùm nè quæ res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neque contra Remp. neque contra jusjurandum, ac tandem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Poni enim personâ amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitia; ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

Commodum amicis, sed usque ad aras.

Perorandæ, finiendæ.

Maximè equidem ad amplificationem, quàm ad clasificationem numerum referre.

Judex quod salvâ fide præstare non possit, & rogandus quidem est.

*Damon &
Pythias, nobile
par amicum.*

di iudicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis : nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, serunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi : ut si ille non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii,

*In Corintho
delenda falsa
utilitatis spe-
cies sese lit
Romanos :
nihil enim
utiliter fit
quod crudeli-
ter.*

*Ægina insu-
la è regione
Attica Piræ-
us portus A-
thensarum.*

** Petronius,*

*In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate
potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere,
quod cum honesto pugnet. Atque hujus rei utramque in partem exempla.*

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur : ut, in Corinthi disturbance, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile : nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant : ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere : quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassius & Scaevola. Uta verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cum sæpe alià, tum maximè bello Punico secundo, quæ Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relicta, conjugibus, & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatēque Græciæ classē defenderent : * Cyrillum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxēque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur : sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse : postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classē Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse : quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totāmq; eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vestigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile ; nè tum quidem, cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, &
Cannæ vici
Apulia, ubi
Paulus Ae-
milius fuit
cum irratione.
vabili civium
& sociorum
Rom. multi-
tudine casus.
Træzen in
Peloponneso,
in sinu Ar-
golico: qua
olim Posido-
nia dicta.
* Alii Lyci-
dam fuisse
scribunt.
Historia est
apud De-
mosthenem

ἐν τῷ πε-
ρὶ σερῶν
λόγῳ.
Sic accipien-
di erant quæ
nunc tyranni-
dis nostris
omnia, vel
turpissima
suadent, modò
quæstiosa.
Gytheum no-
bile navale
Lacedæmoni-
orum.

In contrahendis communibus quæ formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quandam, iuriconsultorum more, de quæ ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum aliter ad Stoicam rationem omnia fert, aliter ex hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnante planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summæque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navisque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubiter, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nòrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cæ. era sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimque communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

Solvissè neutraliter, d est, navigasse.

Festinus dialogus in. 2. ter Diogenem & Antipatrum.

illis ad sit commoditatis, & copiae? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere; neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura decorum sit, qui sit finis bonorum; quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici utilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, cære, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nòrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes; male materiatae, ruinosae: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædèque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putarit; num * id justè, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra. Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proseripxit: tu, quod placebat, emisisti. Quòd si qui proseribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* *Quidam cubiculis legunt pro latebris.*

* *Alii, inju- stè aut improbè.*

Publica execrationes Atheniensium in eos, qui viam erranti non monstrarent.

*Præco auctio-
marino.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorum ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergò in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quietam, neque dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, legesque civiles quædam reticere non vetent.

*Aliud celare,
aliud reticere.
* Quicquid
retinent.*

QUæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cum quid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potiùs, obscuro, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tor, & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas oriandi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisse, Pythius

*Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod non est.*

ei

ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si veller, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque quid eos facere veller. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio *apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii pisces abiciebantur. Tum Cannius, Quaso, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hâc aquatio, hâc villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos, Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum vider. Quærit ex proximo vicino, num ferix quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod sciam) inquit ille: sed hâc piscari nulli solent, itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset *Dolus malus*, respondebar, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, maliciosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum, Quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni

Fabula perquam amena, quo astu Graculus Carnio impositus fuerit.
* Paratum erat.

Gravatè, vel gravatim invitatus & vix. Nomina facit, debitorem se constituit.

Formulas, seu regulas. Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

*Tabula rerum
venalium.*

Circumscribere, circumvenire, circumducere.

* *Aliàs Lætoria.*

* *Aliàs additur.*

Bona fidei iudicia.

Inter bonos bene agier.

Verba sunt solennia, quibus in negotiis bona fidei utuntur.

* *apponet.*

Indicaretur, id est, estimaretur.

Se mel, id est, ut statim summum pretium eloqueretur.

Simile est vendere minoris quam possis, & emere plus quam possis.

Μισῶ σοφιστῶν ὅτις ἐχὼν τι πρὸς σοφίης.

Eurip. in Medea.

omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est; Ità nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege * Latoria; & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoris, *Melius, Aequius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Aequius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè, aut maliciosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitorem venditor, nec, qui contrà se liceatur, emptor * opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plùs, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ità fecisset, dixit se plaris æstimare; addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequirit*: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contrà mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copix, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest.

Etc.

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ poena est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, iussissentq; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognovissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri iussus, ad arbitrum illum adegit * quid sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiâ dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronunciavit: Cum in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōset venditor. Quod si rectè judicavit: non rectè frumenta-

*Compendium,
id est, laus*

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo

Claudii reticentia pro dolo malo damnata;

** Quicquid sibi dare, facere oporteret.*

Serviebant,
id est, debe-
bant servitu-
tem.
Urgebat, id
est, premebat.

*Quid inter le-
ges & philoso-
phorum dog-
mata.*

* Hominum
inter homi-
nes
Jus gentium,
Jus civile con-
tinet, non con-
trā: iuris for-
mula à divina
& naturali ra-
tione ducta.

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor ta-
cuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes com-
prehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter
tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster,
C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eo-
dem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio servie-
bant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Ad-
ducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidi-
anum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat;
quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere
præstari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium
ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset,
nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum
hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no-
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt
astutias: Leges, quatenus manut tenere res possunt;
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio
igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simu-
latè, nè quid fallaciter. Sûntne igitur insidiæ, tende-
re plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus?
Ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic,
tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis
incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturæ
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
et si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la-
tissime quidem quæ pateat, * omnium inter omnes
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt, propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continuè gentium; quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germa-
næq; justitiæ solidam, & expressam effigiem nullam
tene-

venemus: umbrâ & imaginibus utimur, easque ipsas utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis
 * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Ut nē propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve sim.* Quam illa aurea! Ut, inter bonos bene agere oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit bene agere, magna quæstio est. Quis Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
 * adderetur, *Ex fide bona*: fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè; idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique præstare deberet. Quocirca astutiae tollendæ sunt, cæque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponebat. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædiliū. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperitur, qui, impunitate, & ignorance omnium profectus, abstinere possit injuriā? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari, vulgus homi-

* Naturæ principis, & ver.

* Aliar, ageretur ex fide

In mancipiis, id est, servis aut ancillis quæri solent, an sana, an fugitiva, an furata.

* fatigandi.

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis, & carcere castigandi; sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt; quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, cumque fecisset heredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes * cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro disserui; qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosè blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum, verum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, malefactorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletum

* Civitatis.

Hæreditates
turpes.

* Quæ sitæ.

* Alias præ-
viderit.

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui pro sit quibus possit, noceat nemini, nisi laceffitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatius Pyrrhic fuisse, Equiti Romano sanè honorato, cum is sponfionem fecisset, *Vir bonus esset*: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrâ judicâset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrares novcrat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nōne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, * *Dignum esse, dicunt, quicum in tenebris miges*. Hoc quam habet vim nisi illa n, Nihil

Notione for-
mam, & spe-
ciem dicit.

*Lutius genus
e. in micatio
dignus reperit
motu. Crade
divinatione.
Quid est enim
fors?
Idem prope-
modum quod
micare, quod
talot iacere,
quod tesserae.
Citat idem
edagium & in
secundo de st-
nib. lib.*

*convertere

Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ ab officio recesserit.

* illud.
* ducere.

Notatus Gracidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transiit.

expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo repellente cōtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse *ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum *illum *producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem consul; sed à fide, justitiâque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gracidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegiûmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atq; judicio, constitueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius aliâ; Marius à subsellis in Rostra restât; idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statux factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo

violatur

violatur æquitas, non habetur irā magnum; illud autē, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis, & tribunis plebis popularem gratiam, non irā turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valdē utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nē sit: aut si turpe est, nē videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc?

Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causā, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus.

Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expectandum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod asserere tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiāq; detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciā potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiā: id quā inustum in patriam, quā inutile, quā turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos verbus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut poterō; inconditē fortasse, sed tamen ut res possit intelligi: Nam si violandum est ius, regnandi gratiā

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Roman. dominusque omnium gen-

*Explicandam
superius com-
plicandam dicitur
rationem.*

*Comperimus no-
tatur, qui tur-
pi consilii a Ce-
sarum assensum
ad iuxerat
duces ejus
filios.*

*Euripideum
carmen à Ce-
sare ut iuxta-
tum.*

*Εἰπερ γὰρ
ἀδικεῖν*

*χρὴ τυ-
ραννίδος*

πείρει

Καλλιστόν

ἀδικεῖν

τάλλα δὲ

οὐτε σέ

χρεῖον.

rium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurcatione, aut quo potius convictio à tanto errore coneravertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, scdissimum, & tererrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem coepi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Peleope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu popul. Roman. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatēq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi cōgisset? Hunc tu quas conscientiae lates in animo censeres habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe aliis, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus popul.

Cæsar Pater patriæ appellatur, sed ab oppressis.

At Roma Patrem patriæ Cicronem libera dixit.

* Adco.

popul. Roman. bellum ultrò intulisset, cùmq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clàm venisset, sic clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à senatu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vestigales essent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia. Utile igitur. Quousque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum esse, & benevolentiam sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vestigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm causam Transpadanorum æquam esse dicebat; semper au-

*Historia à
Pyrrhi medi-
co epistola
Fabricio mis-
sæ sunt.*

*Turpe, eoque
nec utilis L.
Philippi sen-
tentia.*

Cato persistit.

*Turpis oratio
Curionis, Vin-
cat utilitas.*

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis rei publicæ; quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inammonas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLENUS est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Si ne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat, sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? Minimè; non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * si bïne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cuius magis inter sit vel suâ vel rei pub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam proderè conabitur pater? fitebitne filius? Immo verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem antepone

* an.

sumpta,
conducta.

* Verus exemplar, si vi
uter rapiat.
* in micans
de
Agere cuniculos, ut
antè agere
vinas

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debetne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque; nè illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quàm hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promiserit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi

Fugiens, quod dicitur non sit.

** Hæc controversia jura*

** Non dicenda.*

Aqua intercutis, quæ hydrops, aut hydropisus.

*De Sole &
Phaëthonte
filio.*

* Atque quâ
constituit.

*De Theseo &
Neptuno.*

*De Agamemnone, & filia
immolata.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagavit. Quanto melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit ludibus. Quid Agamemnon? cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm tam tetrû facinus admittendum fuit: Ergo & promissa non facienda nonnunquâ: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddesne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: itémq; de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

DE FORTITUDINE.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentia, & temperantia. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poëtæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragædiz, simulatione insanix milixiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abiiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlysses, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

*Cujus ipse princeps jurissjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem;
Furere assumulavit; nè coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepisset malitosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.*

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deferere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

*Vlysses, nè ad
Troiam iter,
furorem si-
mulavit, a-
grum proficis-
sumo sale se-
vens.*

*Palamedes o-
doratus illius
astutiam, fili-
um ejus, quæ
sulcus ducen-
dus erat, objo-
cit.*

*Vlysses arte
aratum sus-
pendit, id quæ
detrecta fraus.
Cujus rei me-
mor Vlysses,
postea Pala-
medem salu-
criminoso
oppressit.*

*Ex tragædia
quæpiam se-
narii sunt.
* Quò licet.*

Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nè diceret, recusavit; quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque cum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remanisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiàme si reip. conducebat? Potest autè, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

Ja prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timeamus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primum, *Minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, *Fregissine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam*. Quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc scè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret; quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius: *O fides alma, apta pignus, & jusjurandum Jovis! Qui igitur jusjurandum*

Minima de malis eligenda.

Eclipsu usitata in sermonibus vulgè usurpatis.

* Accium.

Jusjurandum quid.

*Fides in Ca-
pitolio Jovi
proxima.*

*Certe cuncte-
dentis.*

* *Recip.*

*Nervosius, ut
Stoici; re-
missius, ut
Peripatetici.*

* *Hinc.
Iustus hosti-
tus pactis pra-
standa laus
nibus nihil
oportet.
Quid pejerare
In Hippolyto
oratio-
nι γλαῶς
ῥιμωμοχ
νιδε φρην
αὐνῶμο-
τε.*

dum violatis Fidem violatam quam in Capitolio vicini-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est)
maiores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus
quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi no-
cuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi
dolere. Id autem non modò non summum malum,
sed nè malum quidem esse, maximà autoritate phi-
losophi affirmant. Quorum quidem testem non me-
diocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum,
nolite, quaeso, vituperare. Quem enim locupletiores
quaerimus, quàm principem* pop. Ro. qui, retinendi
officii causà, cruciatum subierit voluntarium? Nam,
quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter po-
tius, quàm calamitosè: An est ullum majus malum
turpitudine? Quæ si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, &
fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, ner-
vosius qui ista disserunt, solùm audent malum dice-
re id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cui-
quam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tra-
ctaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli
data sit: videant, nè quaeratur latebra perjurio. Est
autem jus etiam bellicum, fidesq; jurisjurandi sæpe cum
hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere, id observandum
est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium
est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium
non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus, sed communis hostis omnium. Cum
hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commu-
ne. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod
ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-
tur,

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare perjurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia.

Quod nì ità esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud

* Caudium.

onibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi, senatúsque fecerant. Eodémq; tempore T. Numicius,

* Mælix.

Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorù

autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditiōis ipse Post-

humius, qui dedebatur, suator, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Num-

aninis, quibuscum sine senatús autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lucius Furius, & Sextus Atilius ex senatusconsulto fe-

rebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honesti-

us hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea,

quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honestatis autoritate superata est. At non debuit

raturum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò fortì viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum

proficisceretur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatús: cui nisi ipse

autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent.

Isà incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pari credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quoddam rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictatorem gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotiū exhiberi patri: accurrisse Romam, & primā luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nunciatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfectorum, nisi jurejurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit, Tantum temporibus

*Quanta enim
quintus iuris-
jurandi reli-
gio.*

*Pomponius
jurejurandum
etiam metu
extortum
præstandum
putavit.*

* cum.

ribus illis iusiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detractio, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Velerim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui *nuper indulgens in patrem, idem *acerbus, & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurejurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiri erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulo post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictii in castris fuissent à Paulo, & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelsio animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. *Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut iurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominie

Torquati cognomen unde.

*Perindulgens.
Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamquam amavit: idem filium securi percussit.
*acerbè sev-

*Acilius;

miniis notatos. Sic jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, molestiâ, continentia, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor, auctorque sententiæ. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, serviensis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

Cyrenaici,
Epicuri ab
Aristippo
Cyrenico.
Annicerii ab
Annice,
qui priorem
sectam e-
mendavit.
Obsoletis id
est, obsoletis.
Velis equis-
que, procer-
bially.

naverit, mala dolore : ut si illum audiam de continentia, & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam quis potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendisque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractio fieri. Iustitia vacillat, vel jaceret potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. *Sed de hoc hætenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Si autem speciem utilitatis etiam

*Aqua hæret
Proverb.*

**Sed de hoc
(magna enim res est)
alio loco
pluribus.*

Voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acciperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum prope diem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multo fore chariorem, si talibus monumentis, præceptisque lætabere.

** M. leg. monitis & m. 134.*

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis*

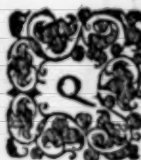
FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS LÆLIUS, SIVE DE AMICITIA

Dialogus ad T. Pomponium
Atticum.

PRÆFATIO.

Virtus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & * industria præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cum sæpe multa narraret, tum meministi, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illû incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo sectum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Lælius, Scævola auguris, & Fannii socii.

Toga virilis, mores exigebat.

Scævola pontifex.

** Justitia.*

Hemicyclos cathedra in modum medii circuli.

Quodis sententias memoriz mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo videretur. Cùm enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic cùm accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa disliceret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiz gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælitum loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad focerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fa.* Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem

C. Lælii &
P. Scipionis
familiaritas.

Plus habet
gravitatis
sermo pos-
itus in auctori-
tate veterum
& illustrium
virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse iure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel actâ constanter, vel responsa acurè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verum etiam studio, & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærent, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & cum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærent, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africaniferas, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. Scævola. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non moestitiam fuisse. Læli. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum vale-rem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Acilium

Septem Graeci
sapientum.
Socrates A-
pollinis ora-
culo sapien-
tissimus judi-
catus.

* Gallum.

Securam.

Scipionis
iure.Scipionis
mors à tota
Roma deplo-
rata.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angiscent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter augei, non amicum, sed se ipsum amanti est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adulescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primum, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiâ futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justiciâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitatj charus fuerit, mœnore funeris indicatum

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
 rum accessio juvare potuisset? Senectus enim quam-
 vis non sit gravis (ut memini Catonem anno
 antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
 ferere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
 * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis * Nunc.
 fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere.
 Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo
 genere mortis difficile dictu est. Quid homines
 suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P.
 Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos
 latissimòsq; viderit, illum diem clarissimum fuisse,
 cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam
 est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, &
 Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto
 dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm
 ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui
 hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus si-
 mul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus *Quod anima
 sic immortalis*
 apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum
 majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:
 quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertine-
 re arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
 magnamq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est;
 tunc florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt:
 vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju-
 dicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in pleris-
 que, sed idem dicebat semper, animos hominum
 esse divinos, isque, cum è corpore excessissent,
 reditum ad cœlum patere, optimoque & justissi-
 mo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni
 videbatur. Qui quidem, quasi prælagiret, perpaucis
 ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius ad-
 essent, & alii plures, tulq; etiam, Scævola, mecum ve-
 nisses, triduum differuit de republica. Cujus disputa-
 tionis fuit extremum serè de immortalitate animo-

* Veiora.

Quid sit a-
micitia.

Ex omnibus
seculis vix
tria aut qua-
tuor ami-
corum paria
nominantur.

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vineu-
lisque corporis: cui censemus cursum ad deos faci-
liorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca morere hoc
ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit.
Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animo-
rum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil
boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim
amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino:
quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc
civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo
quidem (ut supra dixi) actum optimè est; mecum
autem incommodius: quem fuit æquius, ut prius
introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed ta-
men recordatione nostræ amicitie sic fruor, ut be-
atè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum
mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit;
quocum domus, & militia communis; & id,
in quo est omnis vis amicitie, voluntatum, studio-
rum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam
ista me sapientie, quam modò Fannius commemo-
ravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd
amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore:
idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus se-
culis vix tria aut quatuor nominantur paria amico-
rum. Quo in genere sperare videor Scipionis amici-
tiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Illud
quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitie
mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi
feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles
de cæteris rebus, etiam ex te quærantur, sic de amicitia
disputabis; quid sentias, qualem existimes, quæ præ-
cepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: at-
que id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius an-
tevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum ad-
modum

modum feceris. *Læli.* Ego verò non graverer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egèque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtiliùs differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, v. r. aq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

** Spectare.*

Pingui Minervâ. Prov.

Natura optima rectè vivendi ducem.

cives potiores sunt, quàm peregrini ; & propinqui quàm alieni : cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarumque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensus. Quà quidem haud scio an, exceptà sapientia, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Bellarum hoc quidem extremum est : illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem : sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet ; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutē ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur : nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia : virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, *Caïos, Scipiones, Philos : his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, *cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat ? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum ? Quis esset tantus fructus

*Amicitia de-
finitio.*

*Sine virtute
amicitia esse
non potest.*

* Gallos.

* qui potest
alias, quis.

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utares; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ ramen ipsa delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & adversas partiens, communicansque, leviores. Cùmque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentia conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitia, concordiaque sit: ex dissensionibus, atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticina-

*Amicitia
aquæ necessa-
ria, ac ele-
mentum.*

*Omnia sunt
amicitia cor-
poris.*

*Empedocles,
Agrirentinus
poeta, dicebat
omnes res, &
mundum ro-
tum constare
ex amicitia.*

*M. Pacuvii
tragedia
de Oreste &
Pylade.*

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cum, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur, Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Santes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Haftenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritore. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam etiam ab istis sæpe quæsi, & audiui, non invitæ equidem: sed aliud quoddam expetimus filam orationis tuae. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Philii? *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiæque servatam, maximam gloriam ceperit? *Legl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum nè æquum quidem obistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione. quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus exitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua, & benevolentia, memoriam non usurper, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

*Antiquior,
id est, nobi-
lior.*

*Amicitia à
natura potius,
quàm ab im-
becillitate or-
ta.
* indigentia*

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret: humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimam confidit, & ut quisque maxime virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in seipso posita judicet: ita in amicitis expetendis, colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam utilitates multae, & magnae consecutae sunt; non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut enim benefici, liberalisque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium foeneramur, sed naturam propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in

rem

* *Alià, ut quisque minimum valetudinis in se.*

Non esse sperandum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & aequales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli; pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Stev.* Rectè tu quidem; quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ita amicitia, quæ à natura est, perpetua durat.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia diserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebar, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent; mutari etiam mores hominum sæpe dicebar, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atq; earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unâ cum prætextâ, & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterq; non posset. Quod si qui longius in amicitia provec-ti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptâ togâ.

* vel uxoriæ conditionis, vel &c.

iaci.

*Nulla major
pestis in ami-
ciis, quam
pecunia cupi-
ditas.*

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitis, quam la plerisque pecuniae cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriae: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exitisse. Magna etiam dissidia, & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adfutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa proferri omnia se amici causam esse facturos: eorum querela inveterata, non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni maxima, atque sempiterna. Haec ita multa, quasi fata, impendere amicitis, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num* Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, repub. vexatorem, a Q. Tuberone, aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiaris vestrae, Scævola, cum ad me, qui aderam* cum Laenate & Rupilio consulibus in consilio deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum puraret. Tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videris quam nefaria vox: & vercle irascens, vel plus eam, quam dixit. Non enim parum ille Tiberii Gracchi temeritari, sed praefuit: nec te comitem illum furoris, sed ducem praebuit. Itaque hanc amentiam, quæstione

*Quatenus a-
mor in amici-
tia progredi
debeat.*

* Viscellinū.

* Laenati.
Deprecari, id
est, à se cri-
men removere.

*Nefaria vox
C. Blossii.*

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves, justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint, vel impetrare ab amicis, quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ si sumus, nihil habeat res vitii sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unâ consulere, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ * traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quengquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra reipub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causâ peccaveris.

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra reipub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam ali-

Prima lex in amicitia, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

L quan-

* Quoquo
modo potui-
mus,

* alia in-
diam.

quantulum de spatio, curriculoque, consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Numquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque, quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel coepit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labe, primò Gabini à lege; biennio autem post, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his restatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in repub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingrati patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentē sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortē meā futura sit, quàm qualis hodie sit,

HÆc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibite pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Commodissimū esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quā frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumenti que causam, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expectandas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimūque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quā à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est consensaneum, ullam honestam rem, actionemve, nè sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam depone-
re. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

*Honestà ad
amicis peten-
da; non nisi
honestà ami-
corum causâ
facienda. 3*

*Sole u è mon-
do tollere vi-
demur, qui
amicitiam è
vita tollunt.*

*Proprium ani-
mi bene consti-
tuti.*

** cur.*

Stoici.

*Motum simi-
litudinis amici-
tiam contrahit
ἡμοιοσύνη
μοίῳ φίλον*

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, tem- perantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus iniustus justos maximè dolere, imbecillibus for- tes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est ani- mi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpa- tam humanitatem arbitremur) quæ causa est, *ut ami- citiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, mo- tu animi subiato, non dico inter pecudem & homi- nem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti au- diendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quam- obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas, & mo- lestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) si qua significatio vir- tutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contingit, amor ibi exoritur neces- se est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædifi- cio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentia, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi pro-

propinquitate conjunctos, atque naturā: nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius, quā natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causā fiagunt amicitias, amabiliissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parva per amicum, quā amici amor ipse delectat: tūmq; illud sit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore, & studio est profectum. Tantūmq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèq; virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si unquam studio, nunquam consilio, nunquam operā nostrā nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deū fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia; omnia semper suspecta atque sollicita sunt, nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat,

*Tyrannorum
vita qualis.*

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt tum, cùm exul esset, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quòsque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror, in illa superbia, & importunitate, si quencquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius *dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniquè ab iis veteres amicitias, & *indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, *ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est, istorum *quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hætenus. Constituendi autem sunt qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentia pariter, æqualitèrque respondeat

*In adversis
agnoscuntur
amici.*

Fortuna cæca.

*Insipientes for-
tunato nihil
intolerabilius
fieri.*

** indulgere.
* cùm.*

*Melius lauda-
biliusque est
amicos, quàm
divitias para-
re.*

** quodque.*

*Qui sint in a-
micitia fines.*

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestæ, in amicorum sunt honestissimæ. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahi que patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguum & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum exciter, inducâtque in spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

* potius debet eniti.

Οὐδὲ φιλεῖν ὥς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισῆν ὥς φιλήσοντα. Αἰσ. Ῥη. 2.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuissetmus; ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendari mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocriter telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis, & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras, & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicaret. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi; cujus generis est magna penuria

*Quousque
amicitia pro-
ducenda sit.*

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut *cursum, sic impetum benevolentia, quo utamur, quasi *aquis tentatis, sic amicitia, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitia, sordidum existiment: ubi eos invenimus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera *vis amicitia, non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad continentendam potentiam: quam etiam si, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusarum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica versantur. Vbi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quamquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeq; ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, eligi

*Difficile est
amicum si-
dum & con-
stantem in-
venire.
* eurrum,
* equis tem-
peratis,*

** Jus.
* Aliâ hu-
mana natu-
ra.*

*Graves pleris-
que videntur
calamitatum
societates.*

*Fides, stabili
amicitia
fundamentum*

** Aliâ, id
est, qui re-
bus.*

* Oblatis.

* ingenij.

*Tristitia &
severitas ab
esse debent ab
amicitia.*

*Novi amici
non sunt vo-
luntarius ante-
ponendi.*

*Notandum
proverbum.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat* illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis* ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, arque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatèmq; proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdificilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros antepondere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm intrectato, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam, se ille Philo, nunquam* Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitari: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quemq; confertur. Vt igitur ii, qui sunt in amicitia, conjunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut querantur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod of-

* Rutilio,

Superior atq;
se, colendus est

ficiosè

*Memnisse
debet is, in
quem collatum
est beneficium
non contem-
nere qui
contulit.*

*Χάρις λα-
βών μὲ-
μνησὸ δὲς
δ' ὄν-
λάδω.
Proverb. Gra.*

*Rupilius.
*Laelium.

*Amiticia
aetate provellet
judicanda
(est).*

*Disparēs mo-
res disparia
studia se-
quuntur.*

ficiōsē, aut amicē, & cum labore aliquo suo factum
queant dicere. Odiosum sanē genus hominum, of-
ficia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut is, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia: sic quodammodo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fe-
rē contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur; qui hāc opinione non modō verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primū, quantum ipse efficere pos-
sit: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tū vis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P.* Rutilium potuit
consulem, efficere, fratrem ejus * Lucium non po-
tuit. Quōd si etiam possis quidvis deferre ad alte-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omnino amicitiae, corroboratis jam confirmatisque
& ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui
incunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint,
eos habere necessarios oportet, quos tum eodem stu-
dio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices,
& pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae
postulabunt; qui negligendi quidem non sunt, sed alio
quodam modo colendi. Aliter enim amicitiae stabiles
permanere non possunt. Disparēs enim mores, dispa-
ria studia sequuntur, quorum dissimilitudo diffociat a-
miticias: nec ob aliam causam ullam boni improbis,
improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quōd tanta
est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, stu-
diorūq; distantia. Rectē etiam præcipi potest in a-
mititiis, nē quis intemperatā quadam benevolentia
(quod per sæpe fit) impediat magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam
Neoptro-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitia dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpant sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione usus elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: loquor enim (ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitia) cavendum erit, nè non solum amicitia depositæ, sed inimicitia etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nè quæ amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

*Neoptolemus:
Lycomedes.*

*Considerandum est, quid
ab amicis petatur,
quid nos
petamus.*

*Dissuenda
magis, quàm
discindenda
amicitia.*

convertant se amicitiae, è quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur Injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus, (& quidem omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam, & maximè naturali carent amicitiam, per se, & propter se expetendam: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiae qualis & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suae, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, narrantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsae diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantum id magis in homine sit natura, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus. Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsam esse virum bonum,

Fide, sed cui vide.

*Βραδύως
μὲν φίλος
γίνεαι, καὶ
τὰ ἐξ ἧς.
Ἰστοῦ.*

Amicus, alter idem.

**hominis sit natura.*

Arist. definit

Amicitiam,

μίαν ψυ-

χλὴν δι-

ἑνὶ σώματι

τοῖν ἐνο-

ύσταν.

Hinc Orid.

& Pyl. &

Orest. Qui

duo corpori

huius, mentibus

unus erat.

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentiam conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate, justitiâq; gaudebunt, omniâque alter pro altero suspiciet; neque quicquam unquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimûsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines experenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem experendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentiam plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consillis, & acta agimus, quod veramur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliquâ offensione,

Nihil præter bonitatem & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* *con sociata*

Apostolus.
gma.

Judicandum est prius, quam diligamus.

Actum agere, Prout.

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment? Itèq; cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione, doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus, & societatem hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pari non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuiq; non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyra (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset, natu-
rámq;

*Timon Athe-
niensis, An-
thropomorphus.*

rāmque mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum annitur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obfurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit*. Molestia veritas est, si quid ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbare, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

**Utilitas.*

An verum sit Terentianum illud: Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

*Assentatio
amicitiæ pe-
stis.*

*volupta-
tem.*

*Amicitia
quæ quasi
animus ex
pluribus facit.*

*Papyrius
consul blan-
ditis in au-
res concionis
influebat.*

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; objurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitia; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitia repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitia valere non potest. Nam cùm amicitia vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; quid id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio.* Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentia, quàm omnia fucata & simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb,

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut faciliè ducem populi Rom. non comitem diceret: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotibus C. Licinii Crassi * videbatur! cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, faciliè vincebat. Atque id actum est prætoris me, qui in quæstione antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est: Quod si in scena, id est, in concione, in quæ rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) * aperit pectus videas, tuùmque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eà delectatur. Ità sit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quàmque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum * voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter ve-

* jube-
batur
* Versus

Veritas in
scena valet:
multò magis
in amicitia.
* Aperit
amici pec-
tus.

Assentatio-
nem amat, qui
ipse sibi as-
sentatur.

* Voluptas;
tem.

*Semper auget
assentatio.*

Nec.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & invitant; tamen etiam graviores, constantioresq; admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidas ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusit sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidar magis cavendum est, ut in Epicureo:

*Hodie me ante omnes comicos stultos, scnes
Versaris, atque luseris lautissimè:*

*Alias deflu-
cit.*

*Epilogus dis-
putationis de
amicitia.*

*Virtus conciliat amicitias
& conservat.*

*Quid sit
amor:*

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquâ, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amaro autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem ames,

amēs, nullā indigentia, nullā utilitate qua sitā. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium. P. Rutilium, Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia; maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibuscumque tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, benevolentiaque sublata, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit; nunquam illam, nè minimā quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audiivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis; neque solum militia, sed etiam peregrinationes,

Amicitia enim
tibi iunge
pares. Ovid.

Virtutis ignota
sepulchri est.

nationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbarus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magnâ sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut irâ virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiam præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu de amicitia, finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CA-
TO MAJOR, SEU DE SENE-
ctute ad T. Pomponium
Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

PRÆFATIO.

*Tite, si quid ego adjuro, curāme
levāssē,*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub
pectore fixa,*

*Esquid erit * preiū?*

* *Præiū.*

*Licet enim verbis iisdem mi-
hi affari te, Attice, quibus affa-
tur Flaminium ille vir haud ma-*

*gna in re, sed fidei plenus: quanquam certò scio non,
ut Flaminium,*

Solicitari te, Tite, sic, molestisquæ, diisquæ.

Anim.

Novi enim moderationem animi tui, & æquiritatem,
tæque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus me ipsum sentio inter-
dum, gravius commoveri: quarum consolatio & ma-
ior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, &
te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
stè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam, & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit philosophia, cuiqui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristoteli Chius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælius & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat; ipsque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

*Personarum
dignitas ad-
dit orationi
autoritatem.*

DIALOGUS.

P. SCIPIO, C. LÆLIUS, ET
CATO interlocutores.

SCIPIO.

Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetnâ gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beatèq; vivendum, iis omnis gravis est ætas; qui autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primum, quis coëgit eos falsum putare? Quis enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quis minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostræque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quodd naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eiq; paremus: A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestivâ, quasi victum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læli.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, *Læli*, præsertim si utrique vestrum gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, *Læli*: sæpe enim inter sui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillimè congregantur*) * quæ

C. Sali-

ἡσυχάζοντες
μὲν ἀπὸ
πᾶς ἐυχῆ-
ται· ἢ
ἀπὸ τοῦ
ἐλθόντος,
Μέμφοιται

Cato sapiens
dicebatur.
ἔπευθε.

Quid sit gi-
gantes cum
diis bellare,
Θεομα-
χεῖν.

Proverb.
* quæ.

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui, se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despiccerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli*, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem affecutum; Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem: nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adole-

scens

In moribus est
culpa, non in
ætate.

Themistocles in
responsio ad
Seriphium,
quendam.

“ΟΤΙ ΞΤ
ΑΥΤΟΣ
ΣΕΡΙΦΙΟ
ΩΥ ΟΥΟΜΑ-
ΣΟΣ ΕΣΤΕ-
ΤΟ, ΞΤ Ε-
ΑΝΘΡΩΠΩ
Α-
ΠΛΩΑΙΟ.
Plat.
Senectutis
arma,

Scens ita dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate proVectum. Anno enim pōst, quā primū consul fuerat, ego natus sum; cūmq; eo quartū consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintōq; anno pōst ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio pōst factus sum prætor: quem magistratum gessi consulis Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suator legis Cinciz de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cū planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiā suā molliciebat; de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quā vigilantia, quo consilio recepit? cū quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; Meā operā (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nam nisi tu amississes, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quā in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegā quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti. Augurque cū esset, dicere ausus est, optimis auspiciis egeri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quā quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quā cū legimus, quem philosophum non contemnimus; nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus: sed intus, domiq; præstantior.

Capua Apulia civitas.

Cincia lex.

Censor Fabius.

Q. Fabii responsio ad Salinatore, de recepto Tarento.

Εἰς δὴ τὸν πόλιν ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου καὶ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ ἑαυτοῦ.

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multa etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, navalisque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenæus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque unquam in suo studio, atque opere cessavit. Qui cum ex eo quaereretur, cur tandem vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci. Ennius,

*Sicut fortis equus, spatio qui sepe supremo
Vixit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

equi fortis, & victoris senecturi comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminus, & M. * Atilius facti sunt: ille autem * Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ, & bonis lateribus suassem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ

Not. uno pro
primo.

* Atilius.
* Scipione.

Lex Voconia.

quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod priver omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum si placeat causarum quantum quæque valeat, quantumque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, Pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempub. consilio, & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verbis persecutus est Ennius,

*Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antebas, & dementi sese flexere ruina?*

cæteræque gravissimæ. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cum inter duos cōsularum anni x interfuxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similisque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora, & meliora facit.

Nom

*Cur senectus
misera videatur.*

*Senectutem
impedimento
non esse rebus
gerendis.*

Appii cæcus

** dementes.*

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc vidcor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, male jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare; cuius à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ perniteret? nec enim excursionem, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere, & audire voleris externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Senatus à senio.

Ῥέποιτες

senes, unde

ῤεπουσία,

summum concilium, apud Lacedæmonios.

Lambicus tranter.

Memoriam in senectute non minui.

Themistoclis memoria.

Cedo, qui vestram rempub. tantam amisistis tam citò?
sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondetur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat; num igitur censeatis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset,

Lysi-

Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quēquam senem audiivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi det eant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quā multa meminerunt? Maneant ingenia senibus, modò permaneat studium & industria. Nec ea solū in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quietā. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cū rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsiſſeque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum cœgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quāquam in illis

Sophocles
senex tragœdias
fecit.

In iudicium
à filiis vocatus,
ut qui esset
desipiens.
Sententiis iudicum
liberatus.

Ejus apologia,
Εἰ μὲν οἱ

μὴ Σοφο-
κλῆς, &

παράφο-
νός οἱ δὲ

παράφο-
νός, Σοφο-
κλῆς & κ

εἰ μὴ.

Catalogus
nominum
statorum.

* Romanos;
hoc

hoc minùs mirum : nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

Statii duo fa-
ciunt.

ut ait Staius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam poteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Statius Cæcili-
us.

Acdepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii

Apportet secum, cum advenit, id unum est satius,

Quod quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senectâ hoc deputo miserrimum,

Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid: ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diurnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Solonis versus

Γηράσκω

δ' αἰεὶ,

πολλὰ δ'

δασκόμε-

ναι.

Cato senex
Græcas literas
didicit, quas
puer contem-
pserat.

Nec

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter institutum est, eo uti decet; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cum senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse; *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmiliustale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassius: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compita & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mibi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etiam ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effatum corpus:

Secunda vitæ: peratio senectutis.

Senectutem eo nomine miseram non esse, quod corpus infirmum reddat.

Milonis quærimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere gratiæ.

*Cyri senis for-
mudo.*

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensitse senectutem suam inibecillio rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetatisque nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim jam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas, M. *Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, non afflixit senectus; non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non elientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri, laudatque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse malletm, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me *valuit, quia fuerim occupatus.

Scriptum laudare senem quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris simile optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

Proverb.

* valuit.

cupatus. At minus habeo virium quàm vestrùm u-
tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
deratio modò virium adsit, & tantum, quantum quis-
que potest, nitatur: nã ille non magno desiderio
tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem:
utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
adsit, cùm absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes
pueritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam
debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
una naturæ, eaque simplex; suâque cuique parti æta-
tis tempestivitas est data. Utenim infirmitas puero-
rum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faci-
at hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter
pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm
equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo
frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo
esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
officia, & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
lantur quidem vires à senectute: ergò & legibus &
institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
dò, quod non possumus, sed nè quantum possumus
quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli
senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
munus exequi possint. At id quidem non propri-
um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
nis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is,
qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potiùs vale-
tudine?

T. Pontii
robor.

Milo.

Masinissa se:
vestitus. Ma-
sinissa Numi-
dorum regis
robor &
tolerantia in
senectute.

* corrigenda
Documenta
ad resisten-
dum senectuti.

Corpus exerci-
tatione ingraves-
cescit, animus
levatur.

Deliratio.

Appius cecus

udine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingravescent: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant, vigeat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

esse poterit, animo nunquam erit. Septimius mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vespere. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultròque affero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis, laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum more.

Μηδ' ὅ-

προν μα-

λαχοῖσιν

ἐπ' ὅμμα-

σι προσ-

δέξασθαι,

Πρὶν ὅς

ἡμερῶν

ἔργων ἵπς

ἔκαστον

ἰσχυροῦ.

Pythag.

Tertia vitu-

peratio senectutis.

Senectutem

miseram non

esse, quod pri-

us voluptati-

buz.

Oratio Archy-

ta contra vo-

luptatem.

Ἡ ἡδονὴ

ἀλάσας

ὅς καὶ

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quod eam Scarere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè, & effrænate ad potiundam incitarentur. Hinc patriæ prodictiones, hinc rerum publicarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

*Menti volu-
ptas inimica.*

*Plato quo
tempore Ta-
rentum tenuit
* Canillo.
* intellige-
retis.
* possemus,
* efficeret.*

*Detestabile
scelus à L.
Flaminio
factum ob vo-
luptatem.*

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cùmque homini
sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius
dedisset; huic divino muneri, ac dono nihil tam esse
inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine
dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod
quò magis intelligi posset, fingere animo jubebar
tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta
percipi posset maxima: nemini censebar fore dubi-
um, quin tandiu dum ità gauderet, nihil agitare
mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque
pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cum
major esset, atque longior, omne animi lumen ex-
tingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à
quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius
consules superati sunt, locutum Archytam, Near-
chus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia popu-
li Romani permanerat, se à majoribus natu acce-
pisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Pla-
to Atheniensis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio,
Appio Claudio consulibus, reperio. Quorum hæc
ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, &
sapientiâ non * possumus, magnam habendam sene-
ctuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet,
quod non oporteret. Impedit enim consilium volu-
ptas rationi inimica: ac mentis (ut ità dicam) per-
stringit oculos, nec habet ullum cum virtute com-
mercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Fla-
minii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, sep-
tem annis postquàm consul fuisset: sed notandam libidi-
nem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, ex-
oratus est in convivio à scorto, ut securi feriret ali-
quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capi-
talis. Hic Tito, fratre suo, cenfore (qui proximus
ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neu-
tiquam

liquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperi dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cineas, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderet; quod facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factis, judicabant esse profectum aliquid naturam pulchrum, atque præclarum, quod suam sponte peteretur; quodque spreto, & contempto voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa huius senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obstitimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quod eam videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cena senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiz dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

*Epicurus phil.
losophus.*

*P. Decius se
pro repub. de-
vovit.*

*Voluptas mala-
lorum escam*

Δέλειες

τῶν κακῶν

ἢ ἡδονή.

*C. Duillius, præ-
mum Pœnos
classis devictor.*

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipso-
rum conviviorum delectationem, corporis volupta-
tibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, meciebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem ha-
beret, convivium nominârunt: meliùs quàm Græ-
ci; qui hoc idem tum comperationem, tum conce-
nationem vocant; ut, quod in eo genere minimum
est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter
sermonis delectationem, tempestivis conviviis dele-
ctor, nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admo-
dum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vo-
biscum: habeoque senecturi magnam gratiam, quæ
mihi sermonis aviditatem auxit; portionis, & cibi su-
stulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino
bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam for-
tasse quidam naturalis * motus: non intelligo, nè in
istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectu-
tem. Me verò & magisteria delectant à majoribus
instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo
magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in
symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: &
refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hy-
bernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi so-
leo; conviviumque vicinorum quotidie compleo:
quod ad multam noctem, quàm maximè possumus,
vario sermone producimus. At non est voluptatum
tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec de-
sideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non
desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam
confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis,
Dii meliora, inquit: libenter verò istinc, tanquam

*Convivium
dicitur à
convivendo.*

*συμπόσι-
ον à συμ-
πίεσι.
Id est, à com-
perando.*

* modus.

*Συμπόσι-
ον ἀρχαί.
Xenophontis
symposium.
* vicissim in
hyeme aut
sol,*

*Pulchra So-
phoclis respen-
sio.*

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruatur libentiùs: primùm parvulis fruatur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, etiam si non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantum sat est. At illa quantis sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosius senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cum cœpisset manè! Quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam *edidisset, Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrant senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius,

*Proverbium.
Senectus studiosa jucunda*

Gallus astrologus.

*Livius Andronicus.
* Docuisset legit Gæza.*

Suadæ medulla M. Cethegi distump.

Ennius,

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi,) senescere se multa indies addiscentem quâ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agrorum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed aliâ minore, plerumque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollior, ac subacto semen sparsum excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde reperfactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit. culmòque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requiem oblectamentumq; noscat. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramòsque præcreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, &, nisi fulta sit,

*Vid sup.
versic. Græc.
Solonis.*

*Agricultura
laus.*

*"Requiemem
legis Priscia.
mss. lib. 2.*

ad terram fertur : eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur : quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque incunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur ; à qua oriens uva sese ostendit ; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu ; deinde maturata dulcescit, vestiràque pampinis, nec modico tempore caret, & nimios solis * defendit ardores. Quà quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius ? cujus quidem non utilitas me solum (ut antè dixi,) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat : adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorumq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes ? quid agri fossiones, repastinationesque proferam, quibus fit multò terra fecundior ? Quid de utilitate loquar stercoreandi ? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi : de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Lærtē lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit. Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones : quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum : sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturā loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindicare;

* Defugie
legi Gaſſa.

Cato de re
Rustica
Homerus
Hesiodum.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magni auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à me ipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nunciarum est, cum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beator esse possit: neq; solum officio, quodd hominum generi univervo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduâque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villâque tota locuples est: abundat porco, bædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiore facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumque specie dicam? Brevi expe-

Senatores
senes.

A villa in senatum
accersebantur senes.
Viatores unde
* No. May.
cellus legit,
agri cultio-
ne, duabus di-
stinctionibus, an
vicio scripto-
ris nescio.

diam

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiã invitat, atque allestat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atq; imperii gloriã, cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, ei que dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conscriptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiã solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: Et ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiã istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrem, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortu-

Ἀγρόν
γὰρ τε
λείγουσιν
Ἀμαλ-
θείης κί-
ρας εἶναι.
Ἄγρ' bene
cultus quærit
sit.
Laudat Xe-
nophontis li-
bros omnes.
Xenophontis
Oeconomicum
laudat.
Cyros minor
agricultura
studiosus.

nā frui licet senibus : nec ætas impedit, quod min⁹
& cæterarum rerum, & imprimis agri colendi studia
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesi-
mum annum vitam perduxisse, cum esset ætæ jam
ætate in agris, eosque coleret : cujus inter primum
& sextum consularum, sex & quadraginta anni in-
terfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores
nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus
illi cursus honorum fuit : atque ejus extrema ætas
hoc beator, quàm media, quod autoritatis plus ha-
bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis
est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello !
quanta in Attilio Calatino ! in quem illud elogium
unicum :

Elogium.

*Uno ore plurima consentiunt gentes, populi primarium
fuisse virum.*

Πρωτος
ωνος οδ'
ωω αρεος
ευρυόχλω

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure
igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama
consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pon-
tificem maximum ! quem postea M. Lepidum, eodem
sacerdotio præditum, vidimus ! Quid de Paulo, aut
Africano loquar ? aut, ut jam antè, de Maximo ? quo-
rum non in sententia solùm, sed etiam in muru resi-
debat autoritas. Habet senectus, honorata præfer-
tim, tantam autoritatem, ut ea plaris sit, quàm om-
nes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione
mementote, eam me laudare senectutem, quæ fun-
damentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id effi-
citur, quod ego magno quondam cum assensu om-
nium dixi : Miseram esse senectutem, quæ se ora-
tione defenderet. Non cani, non rugæ repenti au-
toritatem afferre possunt : sed honestè ætæ superior
ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim
ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atq; com-
munia ; salutaris, appeti, decedi, assurgere, deduci, redu-
ci,

ei, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentissimè observantur. Lylandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum: Lacedæmonie esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ præditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno concessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quisque ætate antecellit, ità sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora sunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas verustate coalescit.

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

** Sessum.*

Athenienses sciunt quæ recta sint, sed facere nolumus.

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbiter nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus viz restat, eo plus viatici quærere?

QUarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquid cum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ità accideret, meliùs, & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Senti ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere:

hic

*Senectatem
huc miseram
non esse, quodd
hand procul
absit à morte.*

*Οἱ πρε-
σβύται
οὐδὲ νέων
ἰὰ μὲν
πολλὰ νο-
σέουσιν ἡσ-
θον.
Hippocrat.*

*Omni ætati
mortem esse
communem.*

*Mellior senis
quàm adole-
scens conditio.
112.*

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tarsestiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit; tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, *vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestèque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitatē, æstatem, autumnūque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, et percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in ante-partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, suæ habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic viram adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mor-

*Tarsestiorum
rex, regnavit
annos 80.
vixit 120.*

**Veniendâ.*

*Veri similis
adolescentiâ.*

*Adolescentis
acerba, senis
verò matura
mors.*

tem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquidque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; recteque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Quam tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facillè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivus per ora virum.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditaturn ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione

*Mori seni
contemnenda.*

*Solonis responsum.
Herodis Sophisti. non dissimile responsum apud Philostr.*

Τέρας ὀλί-

γα ποσεί-

ταί.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Ennii versus.

*Non est lugenda mors,
quam immortalitas consequatur.*

tione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum e-
 quorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad sup-
 plicium est profectus; ut fidem hosti datam conser-
 varet; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel
 corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tu-
 um L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Can-
 nensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum,
 cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis ho-
 nore sepulturæ carere passus est: sed legiones qui-
 dem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum lo-
 cum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde
 se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur a-
 dolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed eti-
 am rustici contemnunt, id docti senes extimescent?
 Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium
 satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa
 studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt
 & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requi-
 rit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis:
 nè ea quidem in senectute quaeruntur. Sunt autem
 extrema quædam studia senectutis. Eredò ut superio-
 rum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam se-
 nectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus
 maturum mortis affert. Equidem non video, cur,
 quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vo-
 bis: quod ed melius cernere mihi uideor, quò ab ea
 propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tūque
 C. Læli, viros clarissimos, mihi ꝑ amicissimos, vivere
 arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita no-
 minanda. Nam dum sumus in his inclusi compagi-
 bus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi
 opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex al-
 tissimo domicilio depressus & quasi demersus in
 terram, locum divinæ naturæ, æternitatisq; contra-

*Qui propa-
 tria mortat
 sint.*

*Oi ἡθρο-
 τος ἐν τῇ
 δεσμο-
 τησίᾳ ἰσ-
 μῶν τοῦ
 χρόνου
 ἴσταν, ὅς
 ἐν ὄνο-
 μαζέσας
 βίος.
 Ἀπολλίνιος.
 ἀπὸ Philon.
 Anima est
 celestis origo.*

*Quæ ani-
mæ immor-
talis in corpo-
ra humana
inſuſus ſit.*

*Σοφὸς Σο-
φοκλῆς,
σοφώτερος
Εὐριπί-
δης, πάλ-
ιν δὲ
σοφώτα-
τος Σω-
κράτης.*

*Verba oraculi.
Animorum
immortalitas
probatur.*

*Verba Cyri
morientis,
æſtæo Pædia,
apud Xeno-
phontem.*

rium. Sed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imita- rentur eum, vitæ modo atque conſtantia. Nec me ſolùm ratio, ac diſputatio impulit, ut ità crederem; ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreſi- que, incolæ penè noſtros, qui eſſent Italici Philo- ſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos habe- remus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ So- crates, ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apo- linoſi iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſen- tio, cùm tanta celeritas animorum ſit, tanta memo- ria præteritorum, futurorumq; prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam natu- ram, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cùmque animus ſemper agitur, nec principium moriſ habeat, quia ipſe ſe moveat; nec finem quidem habitu- rum eſſe moriſ, quia nunquam ſe ipſe ſit relictuſus. Et, cùm ſimplex animi natura ſit, neq; habeat in ſe quicquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interi- re: magnòq; eſſe argumento, homines ſcire pleraque, antequam nati ſint, quoddam pueri, cùm artes di- ficiles diſcant, ità celeriter res innumerabiles arripi- ant, ut eas non tum primùm accipere videantur, ſed remiſciſci & recordari. Hæc Platonis ſunt ſeré. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ò mihi chariſſimi filii, me, cùm à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum vide- batis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditore, etiam ſi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exissent ex iis, emori: nec verò tum animus esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evalisset: sed cùm omni admistione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deus; sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verètes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostræ piæ, inviolatæque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosque domi, militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, effem terminaturus? Nōne melius multo fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore, & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σύμα μὲν
ἐν γαίης
ἔχομεν, καὶ
πάντες
ἐς αὐτὴν
Λυόμενοι;
κόβης ἐστὶν
μὲν.
Phocyl.
Nihil tam
morti simile,
quàm somnus.
Stulte, quid
est somnus ge-
lida nisi mor-
tis imago?
Ovid.

*Stulti iniquo
animo mer-
tem ferant,
sapientes verò
aquisimo.*

*Sic vixit Ca-
to, ut frustra
se natum non
existimaret.
Commorandi,
non habitandi
diversorium
habemus.
Ω ἡδ' εἴα
ἀπαύει·
Apollon. ad
tyran. mort.
impitans.*

mus erigens se, posteritatem semper ita prospicie-
bat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victu-
rus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi
immortales essent, haud optimi cujusque animus
maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid,
quòd sapientissimus quisque æquissimo animo mo-
ritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis vi-
detur animus is, qui plus cernat, & longiùs, vi-
dere se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtru-
sior sit acies, non videre? Equidem efflor studio pa-
tres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque
eos verò solum convenire aveo, quos ipse cogno-
vi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse
conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud
sanè quis faciliè retraxerit, néve tanquam Peliam re-
cekerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hac
aetate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recu-
sem; nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad
carceres revocari. Quid enim habet vita commodi?
quid non porius laboris? Sed habeat sanè: habet
certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet
enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti
sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam
ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex
vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tan-
quam ex domo; commorandi enim natura diversori-
um nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem,
cùm ad illud divinorum animorum concilium, cætum-
que proficiscar; & cùm ex hac turba, & colluvione di-
scedam! proficiscor enim non ad eos solum viros,
de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum;
quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præ-
stantior; cujus à me corpus crematum est: quod
contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me
deserens, sed respectans, in ea profectò loca disces-
sit, quòd mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (idenim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: si mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

M. T. Ciceronis de senectute finis.

M. T. CICERONIS PA-
RADOXA, AD MARCUM
BRUTUM.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem a-
vunculum tuum, cum in senatu senten-
tiam diceret, locos graves ex philoso-
phia tractare, abhorrentes ab hoc usu
forensi, & publico: sed dicendo conse-
qui tamen, ut illa etiam populo probabilia videren-
tur. Quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis,
quia nos eâ philosophiâ plûs utimur, quæ peperit di-
cendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non mul-
tùm discrepant ab opinione populari. Cato autem,
perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ
non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ
nullum sequitur florem orationis, neque dilatat ar-
gumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi
punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam in-
credibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil
tam horridum, tam incultum, quod non splendescat
oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita pu-
tarem, feci etiam audaciùs, quam ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi,
de continentia, de morte, de omni hujus virtutis,
de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè
solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere.
Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in o-
tio Stoici probant, ludens conjeci in communes lo-
cos. Quæ quia sunt admirabilia contrâque opinio-
nem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellan-
tur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id
est, in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia
quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque
scripsi libellum, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appel-
lantur,

Paradoxa, id
est, præter
opinionem.

lantur, maximè videntur esse Socratica, longèq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubraturum his jam contræctoribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis Σειτικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidix; tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Excubare.
Plin. l. 34. c. 8

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν id est,

Quod solum bonum honestum.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cum re, ac factis longè aliter judicassent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & ob sint probis. Quamobrem, licet irideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit,

*Pecunia & id
generalia non
sunt in bonis
numeranda.*

* esse numerandas duxi

Πλάτῳ δὲ

ἔσδεν ἱέρ-

μα Theog.

Ὀνόματα

πράγμα-

τὸ ἔρημα

Πολλοὶ

μὲν πλε-

ῖσι κα-

κοὶ ἀγα-

θοὶ δὲ

πέγονται
Theog.

*Epiphonema,
quo concludit
Bianis sen-
tentiam.*

valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supelleſtillem amiſerit. Nec non ſæpe laudabo ſapientem illum Bianem, ut opinor, qui enumeratur inter ſeptem ſapientes: cujus cùm patriam Prienem cepiſſet hoſtis; cæteriſque ità fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cùm eſſet admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honeſtè, & cum virtute, id benè fieri verè dicitur: & quod rectum & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: virâ, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubrilius, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rem publicam tam præclarè fundaram nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupelleſtilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam civitatem, ab iis iſſis, qui libera-
verunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cælum? iſſine, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? miniſine gratas diis immortalibus cape-
dines, ac fiſtiles urnulas fuiſſe, quàm * ſilicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-
um

*Inductione
probat divitias
à veteribus
Romanis non
habitas in al-
bo bonorum.
* delicatas.*

*Enumeratio
vehemens &
copioſa.*

um fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porcenæ Q. Mucium impolit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coelitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? * Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vira sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrùm se horum allucius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi, sive deus, sive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neq; divinius; sic te ipse abjicies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem putes interesse? Quicquàmne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autè est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *aliæ, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum.*

Voluptas non est summum bonum.

Repugnat bono, meliorem non facere.

* extollit.

Conclusio.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione *effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eâq; quod est maior, eò magis mentem è sua sede, & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΚΗΣ Η ΑΓΓΛΗ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ .i.

Quid seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permanfurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, si quidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis
demi-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori; non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant malefactorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum atq; legum. Quocumq; aspexisti; ut furia, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertî nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, morèsque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autè fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendū videri debet.

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testis.

“Οτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα” id est,

Quòd æqualia peccata.

PArva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cum feceris, culpa commissà est: quàm longè progrediare cum semel transieris, ad augendam transcendendi culpam nihil pertinet.

Æqualia peccata esse declarata à simili.

A definitione.

*Proba peccata
aqualia
A contrario.*

A conjugatis.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum, & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantior, nec forti fortior, nec sapiente sapientior, posse fieri, facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demum, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: cerrè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itè inq; peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potius de bonis est querendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cum hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si
sente-

senferint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non faciliè possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed, quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronunciatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibetur & exploditur: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem suâ: quæ si visa sint breviora, leviora quâ possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbationem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari possit videatur.

* fingere.
Ab exemplo

"Οἱ πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται" id est,

Quod omnes stulti insaniunt.

*Invehitur in
P. Claudium.*

** Vide nam
rationibus
fit legendum.*

** id est, pro-
babo, vin-
cam.*

EGO verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem, & insanum * rebus ad-
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus,
septus, vincetur, & expugnabitur, qui nē civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitivorum, ac latronum congregata unum in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum ju-
dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro
pulsis magistratibus, senatus nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium
in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
Catilinæ furiis ad tuum scelus, furorēmq; conversæ,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cum esset juris, & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui
latrocinii tela contempserim. Jactam, & immissam
à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse
tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cum parie-
tes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces infere-
bas; tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbi-
trabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam,
quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mi-
hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat;
si hujus æterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde
hæc

** diuturnam
* quibus te
invictissimo
stat respub.*

hæc consilia manârunt, mihi eripniffes: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maximè, cùm ineam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo, factisque distinguis? Eadem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædésque sacras incendiisti: Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquâ me, homo amentissime, te circumspicies? nunquâ me quid facias considerabis, nec quid loquar? Nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua fida deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Dæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectionis, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisq; erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus * esse non oportebit.

*Conclusio 2
contrario,
* potes.*

*Argumentum
à definitione
exulis, & à le-
gum auctoritate.*

** aliâ, porto
aliâ, pono.
* esse subje-
ctam non.*

* Οἱ πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ
μωροὶ δούλοι* id est,

Quid omnes sapientes liberi; & stulti, servi.

*Invenitur in
M. Antonium
Nemo liber,
qui suis cupi-
ditatibus non
imperat.*

*Nemo liber
nisi sapiens.*

* Brevi con-
ficiendum
est.

LAuderetur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hic libero in perabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrenet primùm libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercet
avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat
aliis imperare, cum ipse improbiſſimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parere deſerit. Dum quidem his
obediet, non modò imperator, ſed liber habendus om-
nino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum à do-
ctiſſimis, quorum autoritate non uteretur, ſi mihi apud
aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum verò
apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non
ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudiis operæ
poſuerim, perdiſſe? Dictum eſt igitur ab erudiſſi-
mis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid
eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis. Quis igi-
tur vivit, ut vult, niſi profectò qui recta ſequitur, qui
gaudet officio, cui vivendi via conſiderata, atq; pro-
viſa eſt? qui legibus quidem non propter metum pa-
ret, ſed eas ſequitur, atq; colit, quia id ſalutare maxi-
mè eſſe judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogi-
tat denique niſi libenter, ac liberè? cujus omnia con-
ſilia, réſq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur,
eodémq; referuntur, nec eſt ulla res, quæ plùs apud
eum polleat, quàm ipſius voluntas, atq; iudiciùm? Cui
quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur)
fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens poëta dixit, *Suis
cuique ſingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit ſa-
pienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coa-
ctus. Quod etſi ita eſſe pluribus verbis diſſerendum
eſt, illud tamen* brevi conſtitendum eſt, niſi qui ita ſe
affectus,

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes impro-
bi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum,
atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut
mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut ali-
quo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia
fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis
neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique
improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui
mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet,
vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare po-
test, nihil recusare audeat: poscit? dandum est: vocat?
veniendum: efficit? abeundum: minatur? extime-
scendum: Ego verò istum non modò servum, sed ne-
quissimum servum, etiam si in amplissima familia na-
tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
lia *cultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed
tamen servi, arrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos
signa, quos tabulæ, quos cælarum argentum, quos
Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio ope-
re delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis.
Vos verò nè conservorum quidem vestrorum princi-
pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, in-
quis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præ-
fui. Gere igitur animam laude dignum. Echionis
tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Po-
lycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas.
intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum
video, servum te esse ineptiarum omnium judico.
Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quo-
que oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità ve-
nusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

*Epithonema,
quo claudit
sententiam.
Similitudo
servorum*

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ glori-
 antem: nōne hunc hominem ita servum judicet, ut nē in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denunciatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: Quid horum est liberi? quid denique non servi interis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? Quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam clario homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem
Murænam,
impremam
vocavit.

Servitus quid
est.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *No-
lite sinere nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari
vult? Minimè. Quid enim adjungit? * *Nisi vobis
universis.* Dominum mutare, non liber esse, vult.
Quibus & possumus, & debemus. Nos verò, siquidem
animo excelsò, & alto, & virtutibus exaggerato su-
mus, nec debemus, nec possumus. Tu possit te dicito,
quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam
nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non redde-
re. Sed hæc hæctenus. Ille videat, quomodo impe-
rator esse possit: cùm, eum nè liberum quidem esse,
ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic fortè
melius: *Nisi
vobis univer-
sis, quibus &
possumus &
debemus.*

*Redit ad An-
tonium, & ab-
ruptè conclu-
dit.*

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλέσι.

Quod solus sapiens dives.

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam
insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh
dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didi-
cisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè di-
ves quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim
intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homi-
ne ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut
ad liberaliter vivendum facilè contentus sit: qui ni-
hil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Ani-
mus enim tuus oportet se judicet divitem, non ho-
minum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil
sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satjatus est, aut
contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin
autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum
turpem putas, cùm isti ordini nè honestus quidem
esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis,
pacisceris, auferis, eripis; si socios spoliâs, ærarium ex-
pilas; si testamenta amicorum expectas; aut nè ex-
pectas quidem, at ipse supponis: hæc utrùm abun-
dantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives,
non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

*Contra M.
Cassum om-
nium Roma-
norum diviti-
um.*

Ὁ πλεῖστος
ἐκ ἐν τοῖς
καταλείψας
ἀλλ' ἐν τῷ
ψυχῇ
κενοφ.

* satis.

Conclusio.

Quis dives
Crassi iudicio.

* intercessas.

* coitioni-
bus.Dimissiones,
an divisionem
missiones.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filiae: tot dores magnam quaerunt pecuniam. Quantum enim cuique * opte est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaustire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vestigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic qui vider domi tuæ pariter accusatorum, atque iudicum confociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis. * intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad scenerandas, diripiendasque provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui caedes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subiecta, qui sublatores tot homines; qui denique omnia

nia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat sœcietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me filebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabriciodabar, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an responsam M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si quidem, ut quisq;, quod plurimi sit, possideat, ita ditissi nus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positiæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Caput ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, sapellectilem, & vestem infinîtè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detrahitis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eger, an qui abundat? Cujus possessio quæ est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

*Magnum vero
Vectigal parsimonia.*

* C. Fabrici-
um Luscinū
significat,
quem ter ia
his Parado-
xis jam no-
minavit.

Τὸ μὴ δέ-
νδς δ' εἶ-

δαί, ἐμοὶ

Λυσία καὶ

τὸ Πακίω-

λῦ πᾶν *

Apollon. a-

pud Philost

Virtus in ex-

pugnabilis.

Quod satis est

eui contigit,

hic nihil am-

plius optat.

Horat.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore verfer? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriā (nē semper Curios, & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim aedulas in Carinis & fundū in Labicano. Nos igitur diiores sumus, qui plura habemus? Urinam quidem essemus! Sed non aestimatione census, verū victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vêtigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum aestimatores prata, & areas quasdam magni aestimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est aestimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quā præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi, ac divites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. CICERONIS DE SOM- NIO SCIPIONIS,

Ex libro de repub. sexto.

Vm in Africam venissem * M. Manilio
consule, ad quartam legionem tribunus
(ut scitis) militum, nihil mihi potius
fuit, quàm ut * Masinissam convenire,
regem familiæ nostræ iustis de causis
amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
collacrymavit; aliquantòque pòst suspexit in cælum,
& Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reli-
qui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, con-
spicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipi-
onem, cuius ego nomine ipso recreor. Ità nunquam
ex animo meo discedit illius optimi, atq; invictissimi
viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me
de nostra rep. percontatus est; multisque verbis ultro
citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst
autem regio apparatu accepti, sermonem in multam
noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africa-
no loqueretur, omniâque ejus non solum facta, sed
etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum disces-
simus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem
vigilasset, arctior, quàm solebat, somnus complexus
est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod * Manius lo-
cui: fit enim ferè, ut cogitationes, sermonesque no-
stri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero
scribit Ennius; de quo videlicet sæpissime vigilans so-
lebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illâ for-
mâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat no-
tior. Quem ut agnovi, equidè cohorrui: Sed ille, Ades
inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ di-
cam, trade memoriæ. Vidēsne illam urbem, quæ pa-
rere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella,
nec potest quiescere? (ostendebat autem C. r. hagi-
nem

* à Manlio
consule do-
ctus ad q.
* Masinif-
sam.

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligere iterum abiens consul, bellumque maximum conficies, Numantiâ nq; excindes. Sed cum eris curru in Capitolium investus, offēdes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consilii que tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditūque converterit; duoque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unū, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator temp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuisseque cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior salutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, coetusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores; & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsi vi tamen, viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos ex-

tinēos

tinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui
 è corporum vinculis tanquam è carcere volaverunt:
 vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspi-
 cias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi,
 equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me am-
 plexus atq; osculans flere prohibebat: Atque ego, ut
 primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, in-
 quam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc
 est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
 terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita,
 inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est
 omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis libe-
 raverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines e-
 nim sunt hæc lege generati, qui tuerentur illum glo-
 bum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
 dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis
 ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis; quæ globosæ,
 & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos,
 orbésque consciunt celeritate mirabili. Quare & tibi
 Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custo-
 diâ corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis
 datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus
 humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
 Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
 justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in pa-
 rentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: quia
 ea vita, via est in cælum, & in hunc cœtum eorum,
 qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
 locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
 candore inter flammæ elucens circulus) quem vos
 (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis:
 ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, &
 mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas
 nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines
 omnium, quas esse nunquam suspicari sumus. Ex
 quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, præniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nōne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cælestis extremus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque cælum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret, & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimòq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo* motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro ratâ portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium* efficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* nuda.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, in â sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè *nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdierunt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusque radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim *aversos, partim etiam adversos stare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam & circumdatam cingulis; è quibus duos maxime inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos,

*al. modis.

*transversos.

subnixos, obriguiffe pruinâ vides : medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui infistunt ad-versa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut *abeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatarî velit. Ipsi autê, qui de *vobis loquuntur, quamdiu loquuntur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diurnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascuntur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longi intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur;

* abeuntis

* nobis

B

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguisque visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandocumq; eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; revecatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vicepsimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguum potest? Igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam don ù contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustis cingitur iis regionibus, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis exstinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limites ad cœli aditum pater; quanquā à puerida vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tam è, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, Tu verò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodq; ipsum agitur aliunde, quando

quando finem habet morus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel cecidat omne cælum, omnisque natura consistat, necesse est: nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat: neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitur & exercitur animus velocius in hanc sedem, & domum suam pervolabit: idque ocyus faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extrâ erunt, contemplant, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum, & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

* anima.

¶ Index rerum & verborum.

Abstinentia *Afric.* p.95. l. 10
abstinentia benevolentiam
multitudinis conciliat. 95. 34
Academiae ratio quid à cæteris
differat 68. 7
Accusatio multos illustravit 84. 4.
accusatoris nomen fugiendum
84. 17. accusare innocentes,
impium 84. 22. accusatio
laudem peperit L. Crasso ado-
lescenti 83. 7. accusatio qui-
bus de causis suscipienda 84. 7
Acta agere 173. 33
Actio cognitioni anteponenda 62.
27. actione in omni suscipien-
da, consideranda sunt honestas
& efficiendi facultas 31. 15.
& modus 57. 14
Adjuvare operâ præstantius quàm
pecuniâ 85. 12
Admirabilitas quibus rebus com-
paretur 78. 30
Adolescentes quibus è rebus com-
mendatione pèrere debeant 82
15. *adol.* — — — — — Aliquid senile ha-
bere debet 194. 24. adolescen-
tie vituperatio 188. 30. adoles-
centiæ ver comparatur 207.
21. adolescentium petulantia

magis est quàm senum 194.
20. adolescentia multò plures
quàm senectus, mortis casus
habet 206. 19. adolescentiū im-
becillitas consilii propria 48. 25
Adulari, passivè 38. 6. ab adu-
latoribus facillè falluntur om-
nes ibid. adulator occultus
178. 13
Ades ruinosæ & malè materiæ
119. 19
Aginetis pollices præcisi 116. 29
Agina propinqua *Piræo* ibid. 31
Æquitas lucet ipsa per se 13. 33
Ætate ut quisque antecellit, ita
sententiæ principatum tenet in
augurum collegio 205. 18. æ-
tati cuique sua tempestivitas
data est 193. 13. ætati cuius
sua sunt studia 209. 18. æ-
tatibus corroboratis amicitie
judicande sunt 170. 20
Africani dictum pulcherrimum
37. 31. *Africanus* Prior, annus
ante censorē M. Catonem, mor-
tuis est 188. 15
Agamemnon immolavit *Iphigeni-*
am filiam 134. 16
Agis rex occisus 96. 22
Æ

Index rerum & verborum.

Agraria lex Philippi 94.2
Agri fertiles imitandi 21.32
Agricoltura laus 61.24
Agricolarum voluptates 208
Agri bene culti laus 203.1
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37.23
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74.30
Ambitiosi quibus similes 36.11
Amicitia unum facit ex pluribus 24.31. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 38.3. amicitia maximè perturbat officia 115.19. amicitie præstat iustitia ib. amicitie prima lex, ut neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199.31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156.9. 157.3. amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit 157.22. amicitias qui magis querant 161.24. amici qui deligendi 166.36. amicitie vere difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur. 167.19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitie fines ac termini, deque iis variae sententiae 169.31. amicitie quæ minus probantur, dissuende magis, quàm dissuenda sunt 171.17. ami-

citia inter æquales magis elucet 179.6. amicitie verae semper sunt 157.14. amicus tanquam alter idem 172.22. amicorum bene suadentium auctoritas plurimum valere debet 161.6. amicitia quid sit 152.12. amicorum omnia communia 23.9. amare quid sit 178.36.

Animorum natura cur mortali esse non possit 210. animo nihil præstantius 217.29. animus in custodia corporis quoad Deo videtur, retinendus 233.20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re 118.9. animi generi hominum deorum munere dati 234.24. animi opera maiora, quàm corporis 82.28. animorum vis duplex 42.10

Annulus Gygia 113.9

Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236

Apellis Venus 103.24

Apollinis Pythii oraculum 95.29

Appetitus rationi lege naturæ subiectus est 42.19

Aqua hæret 143.3

Aquilinus de dolo malo 121.7

Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96.35

Arbitrorum formulæ 125.4

Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti

Index rerum & verborum.

ginti vixit 287. 5
Aristidis sententia de Themistoclia
consilio 117. 28
Aristoteles quid de pecuniarum ef-
fusione sentiat 87. 3. *ejus*
opinio de honesto 112. 17
Artificia quæ liberalia, quæ sor-
dida 61. 18
Assentatio ab amicitia removen-
da 175. 27
Asutias aliter leges, aliter philo-
sophi tollunt 128. 16
Attilius vigilando necatus 136. 24
Attilius L. cur sapiens habitus
 147. 4
Avaritiâ senili nihil absurdius 26
 4. *avaritiâ nullum est tetrus*
vitium 95. 24. *avaritia po-*
pulos omnes perdit 95. 31. *a-*
vary plus semper appetunt 230
 24. *avaritia injurie præci-*
pua causa 11. 26
Auspicia quæ sint optima 185.
 29

B

B*ella cur suscipienda* 16. 9
bella justa quæ 17. 26.
bellum Punicum tertium M.
Catonis consilio illatum 33. 15
belli gloria adolescentibus que-
renda 82. 15
Bene agere quid sit. 125. 6
Bene & beatè vivere nihil aliud
est, nisi honestè & rectè vivere
 218. 6

C

C*æcilius versus contra sene-*
clausum 190. 11

Benefacta malè locata, malefacta
sunt 89. 13
Beneficia citra injuriam esse de-
bent 91. 28 *benefici & libe-*
rales naturæ sumus 156. 28
beneficium qui dat, mores, non
fortunam sequi debet 92. 5.
beneficia in quos conferenda
 89. 6. *beneficia in singulos* 93.
 26. *beneficia in rempub.* 96.
 29. *beneficia in egentissimos*
quosque præcipuè conferenda
 22. 17. *quæ beneficia omni-*
bus communicanda, 23. 18
Benevolentie colligende præcepta
 77. 13
Benignitas quas cautiones habeat
 19. 30. *benignitas quæ sit u-*
tilis reipublicæ 88. 20. *beni-*
gnitate nihil hominis naturæ
accommodatius 19. 29
Boni viri qui sint 125. 6. *bonus*
nemo miser esse potest 219. 15
boni viri definitio 127. 6. *bo-*
num summum, convenienter
naturæ vivere, è Stoicorum
sententia 104. 18. *bona em*
omnia sunt habenda, quæ secun-
dum naturam sunt 207. 26.
bonorum æquatio non lauda-
da 94. 6. *bonum solum hone-*
stum 215. 13. *bona caduca*
& incerta 152. 20

Index rerum & verborum.

*Cæsaris largitiones, non liberales,
sed iniuste* 20. 13

*Castigatio omnis vacare contume-
liâ debet* 36. 32

*Catonis senis præcepta quatuor ad
utilitatem rei familiaris* 99.
ult. *Catonis facta, Socratis di-
cta laudantur* 148. 11. *Cato
Censorius Græcarum literarum
perstudiosus in senectute* 182.
17. *Cato Uticensis cur se in-
terficere debuerit* 46. 32. *Cato
cur sapiens habitus* 147. 5.
*Cato è vita discedit tanquam
ex hospitio, non tanquam ex
domo* 212. 25

*Cicero stante repub. plus temporis
in agendo, quam in scri-
bendo ponebat* 66. 18. *Cice-
ronis filii laus in re militari* 82.
20. *Ciceroni reditum glorio-
sum inimicorum dedit injuria,
non exitum calamitosum* 223

3.
Civitas que dici possit 222. 9

Civis quis sit 223. 4

*Civitatum rectoribus & conser-
vatoribus patet in cælum adi-
tus* 232. 26

*Clementia & placabilitas magnis
viris dignissima* 36. 21

Colendi qui 60. 24

*Communia civibus inter se que
sunt* 23. 5

Concordia fundamentum reipub.
96. 3

Conjugia, societas prima 24. 5

*Consideratio tempus & diligenti-
am postulat* 9. 23

Consuetudinis maxima vis est
168. 35

*Contemptus quos homines sequa-
tur* 78. 35

*Contentio plus ad gloriam valet
quam sermo* 83. 14

*Convivium melius Latini, quam
Græci nominantur* 198.
10

*Corporis bona externis anteponen-
da* 99. 23

Crudelitas inimica nature 116
33

Cura optima de salute patrie
238. 24

*Cyrillus quidam lapidibus obru-
tus* 117. 15

*Cyrus Persarum rex agriculturâ
maximè oblectatus* 203. 17

D

D *Amor & Pythias* 116. 8.

*Decorum ab honesto quid
differat* 39. 18. *Decorum
quid sit* 40. 20. *Decorum
tribus in rebus positum est* 52.

1. *Decorum ab honesto sepa-
rari non potest* 40. 11

Defensio accusatione laudabilior
84. 1. *Defendendi interdum
etiam nocentes* 84. 27. *definitio
necessaria principio disputati-
onis*

Index rerum & verborum

onis 4. 15.
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 113. 2
Deos non nocere 69. 25
Deposita non semper reddenda 134. 22
Dissimilitudo dissociat amicitias 170. 29.
Divitias amare, parvi angustique animi est 29. 19. *divitiae cur expetantur* 11. 26. *dives quis sit* 227. 21
Dolus malus quid. 121. 30
Duodecim tabulae de tutela 122. 5
Dolor, contra naturam 107. 14

E

Eloquentiae laus 63. 22. eloquentia quid 83. 15
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur 208. 25.
Epicureorum sententia de Deo 137. 5. *Epicuri de bono & malo sententia* 216. & 217
Enclitica 58. 14.
Enclitica 58. 6.
Exercitatio in omni re necessaria 29. 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 193. 24.
Exilium quibus terribile 219. 3.
exules qui sint 223. 19.

F

Fabula Platonis utilissima 113. 10

Falsum jurare, pejerare non est 138. 35.
Fides unde dicta 11. 10. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 77. 29. *fides vel hosti data servanda* 16. 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167. 33.
Finis bonorum & malorum simplex esse debet 143. 30.
Formae dignitas quomodo tuenda 53. 24
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque, imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine iustitia in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16
Fortuna magna vis in utramque partem 72. 13
Fraus odio digna maiore, quam vis 19. 7. *fraus vulpeculae propria, vis leonis* ibid. 6

G

Gemma in vitibus 201. 7
Gloria cupidi homines facili ad res injustas impelluntur 28. 16. *gloriam qui contemnant, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloria consequenda viam Socrates tradidit* 81. 16
gloriam è rebus bellicis petere

Index rerum & verborum.

adolescentes debent 82. 15. gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest 236. 17
Gnathonii multi similes 176. 26
Græca cum Latinis coniungenda 1. ult.

sti vis. 117. 10. honesta naturâ temporibus fiunt non honesta 134. 26
Hosiolim peregrinus 17. 15
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17

H

Hæreditas optima quæ 50. 15. hæreditatis spes quid efficiat 226. 14
Herules in cælestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18
Homo cæteris animantibus quantum & in quo præstet 6. 32
homo solus ord. nescit 7. 31
homines quidam non re, sed nomine 44. 9. deos hominibus maxime utiles 69. 22. hominum studia in nos quomodo excitentur 72. 11
Honestum laudabile naturâ 8. 8
honestum quibus ex rebus conficitur ibid. 6. honestum è quatuor veluti fontibus manat ib. 16. honestum nihil, quod iustitiâ vacat. 27 19. honestas à partibus quatuor manat 62. 1. honestas per se animos omnium movet. 77. 22. honestum quid sit è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententiis 103. 33. honestum verum in sapientibus solia 104. 26. honestum

I

Imperia non semper expetenda 29. 25
imperator quis sit 224. 4
impij adversus deos qui sint 109 23
Improbi servi sunt 125. 1
Injuria fit duobus modis. 19. 5
Injustitiæ duo genera 11. 12
Insipiente fortunato nobile est intererabilius 164. 15
Invitâ Minervâ nihil decet. 46. 16
Iocandi genus duplex 43. 15
Iocandi genus quale esse debeat 43. 23
Iraisci graviter inimicis non oportet 36. 19
Ira nihil rectè fieri patitur 56. 6
Iudiciorum ratio duplex 83. ult.
Iura belli 16. 4
Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. juris fons natura 125. 20. juriurandum ad astringendum fidem vinculum ætissimum 140. 13. justitiæ fundamentum fides 11. 5. justitia servanda etiam adversus infimos 19. 1.

Index rerum & verborum.

19. 1. *Justitiā nullum tempus vacare debet* 28.8. *justitiā solā viri boni nominantur* 79.22 *Justitiæ fruendæ causā reges olim constituti* 80.29. *Justitia fundamentum est fāmæ.* 93.16 *Justitia omnium domina & regina virtutum.* 109. 29

L

L *Argorum duo genera* 86.21 *largitio* 92. ult. *Latronum leges quedam sunt* 80.15

Leges cur constitutæ 80.35. *leges civium incolumitatē spectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem spectat* 109.5. 110.15. 118.32.

Liberalitatis duo sunt genera 22 3. *liberalitatis ratio duplex* 85.9. *liberales qui.* 86.27

Libertas quid sit 224.20

Liber nemo nisi sapiens ibid. 19

Libidinosa & intemperans adolescentia effectum corpus tradit senectuti 191. ult. *libidinosorum animi* 238.29

Lites valde vitandæ. 90.1

Loci & temporis vis quanta sit 59.4

Ludo & joco quatenus utendum 43.5

M

M *Endacium omne in contrahendis rebus tollendum* 122.14

Mente nihil divinius 115.34

Mercari quod statim vendat. sordidum 61.5

Mercatura quæ probanda. 61.19

Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73.8

Metus omnis, servitus est 226.33

Micare in tenebris 127. ult.

Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17.3

Modestia quid 58.8

Mores corrumpuntur divitiis 93

Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors senis aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206.11

mors longè abesse à senectute non potest ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29.

mortis adolescentum & senum discrimen 207.29. *mortū*

nihil tam simile, quàm somnus

211.13. *mortuis religiosa jura*

tribuantur 149.21. *mors quibus*

terribilis 219.1.

Munus perinde est ut accipitur

144.7

Mutatio facienda consilii, ubi

nos errasse cognoscimus 49.31

N

N *aturam quisque suam potius quam alienam insequi debet* 46.11. *natura quas*

partes corporis texit, eas tegere

omnes

Index rerum & verborum.

omnes debent 32. 14. natura
non patitur ut alteri detrahamus
nostri commodi causa
107. 12. natura est jus gentium
ibid. 32. natura est lex divi-
na & humana 108. 3. natu-
ra lege unâ & eâdem omnes
continemur 109. 9. natura de-
siderat recta & convenientia
112. 10. nature principia 118.
32. natura fons juris 125. 27.
natura mutari non potest 157.
14. natura similium sui appe-
tens est 163. 2
Negligendus nemo in quo sit ali-
qua significatio virtutis 21. 6

O

Objurgationum qui modus
56. 7
Odisse aperitè magis ingenuum
est, quàm fronte occultare sen-
tentiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenuum
61. 9. officii amplitudo & laus
3. 13. de officio questio duplex
3. 1. officii divisio ibid. 12. of-
ficii deserendi cause 12. 31. of-
ficia aliis alia magis debentur
25. 27. officiorum bonitatio ci-
viores esse debemus ibid. ult.
officia splendidissima, quæ ab
animi magnitudine oriuntur
26. 25. officium adolescentium
30. 23. officia senum 51. 2. of-
ficium magistratus ibid. 16.

officium privati ibid. 20.
officium peregrini ibid. 24. of-
ficii persequendi rationes quin-
que 68. 18. officiorum valetudo
in philosophia uberrima 101
35. deliberatio triplex 102. 31
officia media 104. 31. officia
à quatuor fontibus beneficiis
ducta 134. 33.
Onera maxima, senectus & pau-
peras 187. 1
Opes cum infamia non utiles
131. 18.
Opinionem hominum de se negli-
gere, arrogantis est 41. 21.
Orationis vis 214. 18. orationis
duplex ratio 83. 12. orationis
vis duplex. 54. 13
Oratoris proprium quid 2. 18.
Oratoris munus, ingenii non so-
lùm est, sed laterum etiam &
virium. 191. 17
Orbium cælestium ordo 234. 7.
concentus 234. 34. ab homi-
nibus non percipitur 235. 18
Ordo quid. 58. 11
Otium languorem affert. 100. 27

P

Pascere bene, prima utilitas
in re familiari 99 ult.
Patris vita cum violatur, quàm
multa peccantur 221. 15
Pro patria mors oppetenda, si ita
res ferat 25. 4. patria paren-
tibus anteponenda 132. ult.
Patrum

Index rerum & verborum.

Patroni civitatum & nationum
qui esse debeant 16. 26

Paupertas, contra naturam 107.

14

Peccare, nunquam utile 123. 8
peccandum non est amici causâ
158. 9. peccata esse equalia
219. 22. peccata non rerum
eventu, sed vitiiis hominum
meticndasunt 219. 24. pec-
care, est tanquam lineam transi-
re 219. 33. peccatorum con-
scientia, dura servitus 226.
28

Pecunie cupiditas unde 12. 2. pe-
cuniam contemnere magnifici
est 29. 20. pecuniâ corrupti,
fideles esse non possunt 85. 27.
pecunia non querenda solum,
sed etiam collocanda 81. 13.
pecunie cupiditas in plerisque
summa amicitia pestis 158. 2.
pecunie & gratie comparatio
92. 13.

Perduellus 17. 13

**Peregrinos usu urbis probibere, in-
humanum** 117. 3

**Periculosarum actionum multi-
plex ratio** 34. 25. periculis
sine causa offerre se, stultum est.
34. 15

**Personis veluti duabus natura
numquemque nostrum induit**
44. 29

Perjurium quid sit 139. 1

**Phaethon solis filius ignem fulminis
deslagravit** 134. 8

Philosophi in quo peccent 13. 9.
philosophorum vita minus ex-
posita fortunæ telis, quam eorum
qui rempub. tractant 31. 6.
philosophiæ, quando & quibus
rationibus adductus operam
dare coeperit Cicero 66
philosophiæ nomen quibusdam
invisum ib. 5. philosophi qui
ibid. 2. philosophia quid ib. 3.
philosophiæ defensio ibid. 13.
philosophia tota frugifera &
fructuosa 101. 35. philosophiæ
pars de officiis uberrima 102
1. philosophia liberalitatem,
justitia continentiam docet
108. 9. philosophia vitam
tranquillam præstat 182. 6
philosophorum principes 189.
26

**Pietas in patriam, in celum via
est** 233. 27

Piratis data fides non servanda
138. 31

**Platonio & octogesimo anno scri-
bens mortuus est** 186. 17

**Pœmata vel minus præclara de-
lectant imperitos, & laudan-
tur** 105. 6

**Pœta iners extremum actum ne-
gligit** 183. 19

Præclara omnia rara 172. 10

**Principatum appetere, hominis
proprium** 7. 25

Pri-

Index rerum & verborum.

Privata nulla, naturâ: sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte 10. 18
privata vita otiosior, publica fructuosior 30. 10. **privata vita quibus concedenda, quibus minus** ibid. 14

Prodig. qui 86.23

Promissis quando standum non sit 14.32. 134. 27. **promissa non servanda** 134.19

Prudentia quid 62.14. **prudentia & sapientiæ discrimen** ibid. **prudentia sine iustitia nocet** 78.11. **prudentia vera & maxime utilis quæ** 77.35. **prudentia senectutis est** 188. 32

Pulchritudinis duo genera 53. 16

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195. 6

Q

Questio de honesto & utili 116. 16. **Questiones de officio** 132.6. **Questus turpes** 228.24

R

Rectum ita iustum, si voluntarium 13. 12
Recte facta à virtutibus proficiuntur, peccata à vitiis 220. 23.

Referendâ gratiâ nullum officium

magis necessarium est 21.33
Reges cur institui 80.29
Regnandi cupiditates unde existant 112.26. **regni fides nulla** 12.8. **regno iniqui atque infideles multi** 130.21

Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. **res familiaris queri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine** 99. 12. **res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur** 188.1.

Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35.18. **respublicæ maxime per adolescentulos habefactatæ, senibus sustentatæ** 188.26

Romani viri illustres bellicâ laude 27. 6. **Romanorum mos verecundus** 53.9

S

Sanguinis conjunctio, vinculi charitatis 24.14

Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8.10. **sapientia in qua sita** ibid. 28. **sapientia quid à prudentia differat** 62. 14. **sapientia princeps virtutum** ibid.13. **sapientia quid** 67. 5. **Sapientiæ laus** ibid. 13. **sapientes septem, non tamen omnino sapientes** 105.24. **sapientis est, habere rationem rei familiaris** 122. 30. **sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam**

Index rerum & verborum.

quam sapit 122. 25. sapientis cum histrione comparatio 207. 16. sapientissimus quisque equissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 212. 6. sapientum quorundam de amicitia opinio 161. 9. sapientis animus quibus rebus mutatus 225
 Securitas caput est ad beatè vivendum 161. 18
 Seditionum origo quæ 35. 26
 Senator non est, qui iurejurando hostium tenetur 136 15
 Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. senis sermo quætuor & remissus decorus est 191. 22. senibus conceditur, ut de se dicant 192. 11. senem maturè fieri, si vis diu esse senex, proverb. 192. 33. senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis 194. 35. Senili avaritiâ nihil absurdius 206. 3. senectus optatur, eadèmq; accusatur 183. 9. senectutis arma sunt exercitationes virtutum 184. 29. senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores 184. 6. 186. 15. 205. 27. senectus quatuor de causis misera videtur 187. 3. senectus maximum onus putatur 187. 1. senectutis vitia diligentiâ compensanda sunt 194. 6

senectutis vituperatio 195. 20
 senectus naturâ loquacior 201. 35. senectutis modica severitas probatur 206. 1. senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia 207. 24. senectus peractio ætatis est, tanquam fabule 213. 15
 Sepulcra communia propinquis inter se 18. 16
 Sermo qualis esse debeat 55. 6 sermonum suavitas, amicitie condimentum 168. 17
 Servorum infima conditio 19. 2 servis quomodo utendum ibid. 3
 Severitate sublata administrari civitas non potest 36. 29
 Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35
 Simulatum nihil diuturnum 81. 24. simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est 121. 33. simulatum nihil in amicitia 155. 8
 Societatis humane vinculum oratio 22. 29. societatis humane gradus 23. 28. societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas 24. 18. societas inter omnes, major autem ut quisq; proximè accedit 151. 35
 Solitarium nihil natura amat 175. 4. Solitudo languorem affert 100. 28
 Stoicorum

Index rerum & verborum.

Stoicorum oratio 214. 21
Stulto nemini bene esse potest
 219. 14. *stultos omnes insani-*
re 214. 25.
Summum jus, summa injuria
 15. 5
Superbia in prosperis rebus fugi-
enda 37. 17
Syllæ largitiones, non liberales, sed
injustæ 20. 12

T

T *Abule novæ injustæ* 98. 4.
Temperantia 39. 12
Turpe mutatur tempore 106. 13
turpitudine maximè contra na-
turam 112. 10 *turpe nun-*
quam utile 117. 35
Tyrannorum ferè violenta mors
 73. 34

V

V *iletudinis studèderatio* 99. 7
Vestigalia urbana rusticis
anteponenda 99. 31
Venandi studium honestum 43.
 30
Venditor lege 12 tab. præstabat
tantum vitia, quæ linguâ
nuncupata essent 123. 13
Veri adolescentia comparatur
 207. 21
Verecundia 39. 12. *verecundiâ*
sublatâ, nihil rectum aut ho-
nestum est 60. 20. *Verecun-*
dia maximum amicitie orna-

mentum 173. 10
Veri investigatio, hominis propria
 7. 18
Veritas molesta est 175. 17
Vestitus quæ ratio 53. 28
Veterrima quæque debent esse
suavissima 168. 29
Veturius hosti deditus 139. 9
Viam erranti non monstrare, A-
thenis execrationibus publicis
sanctum 119. 25
Villa locuples abundat porco, hor-
do, agno, gallinâ, lacte, caseo,
melle 202. 30
Vires celeritati anteponendæ 99.
 30
Virgula divina 64. 6
Virtutes ut quæque leniores, ita
amabiliore 21. 9. *virtutum*
quarundam simulacra in be-
luis 22. ult. *virtus omnis tri-*
bus in rebus ferè vertitur 71.
 31. *virtutem unam qui habet,*
an omnes habeat 78. 14. *vir-*
tutè quomodo nonnulli inter-
pretentur 152. 25. *virtute*
nihil amabilius 155. 23
virtus tenera & tractabi-
lis est 162. 17. *virtutis opinio*
amicitiæ conciliatrix 159. 4
virtus seipsâ contenta est ad
beatè vivendum 218. 8. *vir-*
tutes inter se pares 220. 6.
virtus est consentiens cum rati-
one & perpetua constantia
ibid. 15. *virtus pluris esti-*
 manda

Index rerum & verborum.

- manda, quàm ulla possessio, aut*
ulla vis auri & argenti 229.
23. virtute qui preediti sunt. so-
li sunt divites 230. 17. *virtus*
amitti non potest ibid 14.
vite finis optimus 208. 11
Vita deserta ab amicis, jucunda
esse non potest 164. 29. *vitia*
animi graviora, quàm corpo-
ris ac fortune 108. ult.
Vitis naturâ caduca 200. ult.
Ulciscendi modus 15. 24. 45. 23
Voluptatis appetitum omnes ferè
propter viciandiam occultant
44. 11. voluptates blandissimæ
dominæ 79. 11. *Voluptas om-*
nis honestati contraria 143.
23. voluptate nulla pestis ca-
pitalior 195. 27. *voluptates*
agricolarum 200. 10. *vola-*
ptas plurimorum patrocinis
defenditur 218. 3
Pax clara & suavis esse debet
54. 26
Utile ab honesto separari non de-
bet 68. 27. *utilitatum compa-*
ratio 99. 21. *utilitas commu-*
nis secundum naturam 109. 7.
112. 12

F I N I S.

